پەندی پێشینانی کوردی لە ئاوێنەی فەلسەفەی ئایینیدا
ئایینی ئیسلام بە نموونە

پ. هـ. د. دەریا جەمال حەوێز

م. هـ. شاخەوان باوەدین کریم

بەشی زمانی کوردی- فاکەڵتیی پەروەردە- زانکۆی کۆیە- هەرێمی کوردستان/ عیراق

پوختە:

کورد بەوە ناسراوە کە خاوەنی فۆلکلۆرێکی دەوڵەمەندو بەپێزە، هەر بابەتێك کە پەیوەندی بە ژیانی کوردەوارییەوە هەبێ لەنێو فۆلکلۆرەکەیاندا ڕەنگی داوەتەوە، جا ئەم ڕەنگدانەوەیە لەنێو گۆرانی یان حەکایەت یان ئەفسانە یان پەندی کوردیدا بێت. ئەدەبیاتی فۆلکلۆر کە ئاوێنەی ڕەنگدانەوەی ژیانی میللەتە، ئەرك و چالاکی و خۆشی و ناخۆشییەکانی ئەم نەتەوەیەی لە سینەیدا هەڵگرتووەو دەم بە دەم و نەوە بە نەوە بۆ ئەوانی دوای خۆیان دەیگوازنەوە، دوای دەرکەوتنی ئایینی ئیسلامیش گەلی کورد وەك گەلانی تری ناوچەکە باوەڕی بە ئایینە نوێیەکە هێناوەو پەیڕەوی لێکردووە، ئەگەر ئەدەب ئاوێنەی کۆمەڵ بێت ئەوا گومانی تێدا نییە کە تێکەڵبوونی ئایینی ئیسلام بە کۆمەڵگەی کوردی لەناو فۆلکلۆرەکەشیدا ڕەنگی داوەتەوە، ئەوەی لەم لێکۆڵینەوەیەدا تیشکی خراوەتە سەر ڕەنگدانەوەی فەلسەفەی ئایینیە لەنێو پەندە کوردییەکاندا، ئەم توێژینەوەیە هەوڵیداوە ئەو پەندانە بخاتە ڕوو کە شوناسی ئایینی ئیسلامییان هەڵگرتووە، ناونیشانی توێژینەوەکەمان کە بریتییە لە (پەندی پێشینانی کوردی لە ئاوێنەی فەلسەفەی ئایینیدا – ئاینی ئیسلام بەنموونە)یە، پێکهاتووە لە دەروازەیەك و دوو بەشی سەرەکی، لە بەشی یەکەمدا بە ناونیشانی (ناساندنێکی گشتی)، باس لە چەمك و پێناسەی فۆلکلۆرو پەندی پێشینان و فەلسەفەو فەلسەفەی ئایین بەرچاودەکەوێت. بەشی دووەم کە بریتییە لە (فەلسەفەی ئایین و کاریگەری بەسەر فۆلکلۆری کوردییەوە)، لە ژێر چەند سەرە بابەتێکدا ڕەنگدانەوەی بنچینە فەلسەفییەکانی ئایینی ئیسلام لە پەندی پێشینانی کوردیدا بەرچاو دەکەون، کە ئەوانیش بریتین لە: (باوەڕبون بەخودا، پەیوەندی مرۆڤ و خودا، سیفەتە خواییەکان، پیرۆزییەکانی ئایینی ئیسلام، پەیامبەران و پیاوچاکان، شوێنە ئاینییەکان، فەرمان و ئەحکامی ئایینی)، دوابەدوای ئەمانەش گرنگترین ئەو ئەنجامانە خراونەتە ڕوو کە لە توێژینەوەکەدا پێیگەیشتوین، دواتریش لیستی ئەو سەرچاوانە دێت کە لە توێژینەوەکەمان سودمان لێبینیوە .

پەیڤێن سەرەکی: *ئەدەبی فۆلکلۆر، پەندی پێشینان، فەلسەفە، فەلسەفەی ئایین، ئایینی ئیسلام.*

پێشەکی:

فۆلکلۆر گرنگی و بەهایەکی زۆری هەیە لە دیاریکردنی مێژوو و ناسینەوەی فەرهەنگ و کلتوری هەر نەتەوەیەك، کە بەلێکدانەوەو شیکردنەوەی جۆرەکانی دەتوانرێ مێژوو و کلتوری هەر نەتەوەیەك لەنێو نەتەوە جیاوازەکانی جیهان دیاری بکرێ، ئەمەش نەك لە ئێستادا بگرە لەدێرزەمانەوە کە چۆن تاکەکانی ئەم نەتەوەیە ژیاون، جۆری بیرکردنەوەیان و پیشەو چۆنیەتی ژیانیان و پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و دەروونی ...هتد، تاکەکانی دەستنیشان دەکات. لەنێو ئەدەبی فۆلکلۆریدا پەندەکان زۆرترین بەکارهێنانیان هەیە، هیچ شارستانیەتەك خاڵی نییە لە پەند، هەموو نەتەوە و گەلەکان فۆلکلۆری خۆیان هەیە، پەندیش وەك بەشێکی بەشێکی دانەبڕاوی فۆلکلۆر بەکارهێنراوە، ئەدەبی فۆلکلۆری بەگشتی و پەندی پێشینان بەتایبەتی ڕەنگدانەوەی بیروبۆچوون و دابونەریت و کلتور و بیروباوەڕی نەتەوەکانە، ڕادەی دانایی گەلەکانی لەناخیدا هەڵگرتووە، وەك بەشەکانی تری فۆلکلۆر دەماو دەم و پشتاوپشت لە نەوەیەکەوە دەگوازرێتەوە بۆ نەوەیەکی تر، دوای دەرکەوتنی ئایینی پیرۆزی ئیسلام و باوەڕهێنان بەم ئایینە نوێیە لەلایەن کوردەکانەوە، گۆڕانکاری گەورە لە بیر و هزر و لایەنی کۆمەڵایەتی و کلتوری ئەو نەتەوانەدا ڕوویدا کە بوون بە موسڵمان، گەلی کوردیش زۆرترین کاریگەری ئەم گۆڕانەی بەسەرەوە دیارە، ئەگەر نەتەوەکانی تر دوای بوونیان بە موسڵمان توانیبێتیان بەزمانی خۆیان بنووسن ئەوا گەلی کورد وازی لە خوێندن و نووسین بەزمانی کوردیش هێناوە و بە زمانی عەرەبی خوێندویانەو نووسیویانە. یەکێکیش لەو بابەتانەی کە کاریگەری گەورەی ئایینی بەسەرەوەیە بابەتە فۆلکلۆریەکانە، لەنێو بابەتە فۆلکلۆریەکانیش زۆرترین کاریگەری ئایین بەسەر پەندەوە دیارە.

فەلسەفەش بەهەموو جۆرو بەشەکانییەوە گەڕانەوە بەدوای دانایی، بۆیە خوێندنەوەی پەندی پێشینانی کوردی لە ئاوێنەی ئەو جۆرە فەلسەفەیەدا کە بە (فەلسەفەی ئایین) ناسراوە بە بابەتێکی شیاو دەزانین بۆ قسە لەسەرکردن.

ئەو پرسیارانەی توێژینەوەکە وەڵامی دەداتەوە:

١. تا چەند پەندە کوردییەکان ڕەنگدانەوەی ژیانی کوردەواریمانن؟
٢. ئەگەر فۆلکلۆر بەگشتی و پەندی پێشینان بە تایبەتی ڕەنگدانەوەی ژیانی کوردەواری بن، کەواتە باب و باپیرانمان لە کۆندا چۆن لە پەندی پێشینانیان ڕوانیوە؟
٣. ئایا لە فۆلکلۆری کوردیدا هیچ جۆرە دانایی هۆشمەندییەك بەدی دەکرێت؟

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەروازە/ ناساندنێکی گشتی

فۆلکلۆر و پەندی پێشینان: ئاشکرایە گەلی کورد هەر لەدێر زەمانەوە لە خاکی باب و باپیرانی خۆیدا ژیاوەو وەك هەر نەتەوەیەکی دیکەی سەر ئەم زەمینە خاوەنی ئاوو خاك و کلتورو زمانی تایبەتی خۆیەتی، لەگەڵ ئەوەشدا ئەدەبێکی پڕاوپڕ لە جوانی و خاوەن تایبەتمەندی خۆی هەیە. ئەدەبی فۆلکلۆری کوردیش بەشێکی گرنگی ئەو ئەدەبیە کە میللەتی کورد بە شانازیەوە لێیدەڕوانێت. بێگومان ئەمەش بێ هۆ نییە، چونکە سەرجەم بیرونەریتی کۆمەڵایەتی کۆن و کەلەپوری نەتەوایەتی بەپێی پێشکەوتنی شارستانیەت و قۆناغە مێژووییەکان پێشکەوتووە، لەگەڵیشیدا ئەم گەلە گەلێك نەهامەتی و دەردەسەری و ئازاری چەشتووە، فۆلکلۆریش لەگەڵ ئەم خەم و ئازارانەدا هەنگاوی ناوەو پێشکەوتووە گەشەی سەندووە. کەواتە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی ئەو هەگبەیەیە کە سەرجەم نەریت و ڕەسم و چالاکی و خۆشی و شادی و گریان و ئازار و... هتد میللەتێکی لەخۆیدا کۆکردۆتەوە، هەوڵدەدات بە نەوەی داهاتووی بناسێنێت، چونکە" فۆلکلۆر کەرەسەیەکی فراوان و دەوڵەمەندە بۆ لێکۆڵینەوەی ژیان و زمان و مێژووی هەر میللەتێك، تەنانەت کەرەسەشە بۆ زانینی کۆمەڵ و کۆمەڵایەتی ئەنتۆگرافیاش".(رسول، ١٩٧٠: ٨) یاخود فۆلکلۆر ئەو بەشە گرنگەی ئەدەبە لە دیاریکردنی کلتوری هەر نەتەوەیەك کە بە لێکدانەوە و شیکردنەوەیان دەتوانین بگەین بە کلتور و فەرهەنگی نەتەوە جیاوازەکان و ئاشنابوون پێیان. هەروەها لقە جیاوازەکانی کلتوری میللەتان دەتوانرێ لە نێو ئەدەبیاتی فۆلکلۆری نەتەوەکەدا بدۆزرێتەوە. دەتوانرێ بەرزترین و جوانترین داهێنراوە جیاجیاکانی کلتوری مرۆڤایەتی تاکە سەرچاوەی لە فۆلکلۆر و ئەدەبیاتی سەرزاری خەڵکەوەیە.

بەمەش"فۆلکلۆر دەستهاتی ئەزموونی گەورەی مرۆڤایەتیە، زەخیرەیەکی زانیاری هەمیشە زیندوو پایەدارە، سامانی زانیاری گرانبەهایە کە لە سەدان ساڵ پێش ئەوڕۆوە ئەو خەلقە دروستیانکردووە کە هەموو نەخش و بابەتەکانی بە دەستی هەموو خەڵکی گەیشتووە، خاسیەتەکانی ئەم خەڵقەی بەخۆ گرتووە".(حسێن، ٢٠٠٧: ٥) لەبەرئەوە لێکۆڵینەوەو بایەخدان بە ئەدەبی فۆلکلۆر بەزیندوو هێشتنەوەی نەوتەوەی خاوەن فۆلکلۆرە، چونکە"زیندووکردنەوە و لێکۆڵینەوە لە فۆلکلۆر نیشانەی ڕەسەنایەتی و سەردەمی بوونە لە لای هەر نەتەوە و تاکێك کە لە فۆلکلۆر بکۆڵێتەوە".(النبلاوي، ٢٠١٥: ٣٤٩) لەگەڵئەوەشدا دەبێ ئاماژە بەوەش بکرێ کە کارکردن لەسەر بەرهەمە فۆلکلۆرییەکان و گرنگیدان پێیان" کارێکی نوێ نییە، کتێبەکانی مێژوو و ئەدەب هەر لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ پڕن لە ماددە فۆلکلۆرییەکان، مێژوونوسی یۆنانی هێرۆدۆت ژمارەیەکی زۆری ئەفسانە و کلتوری یۆنان و میسری کۆن و فارس و وڵاتی نێوان دوو ڕوباری تۆمارکردووە".(ضموم–لوز، ٢٠١٧: ١١) دیارە بایەخدانی ڕۆژهەلاتناس و گەریدەکانی ڕۆژئاواش بۆ فۆلکلۆری

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ڕۆژهەڵات خۆی لە مەبەستێکی گەورە دەبینێتەوە، وەك چۆن باسمانکرد، کە فۆلکلۆر ڕەنگدانەوەی ژیانی میللەتێکە، کەواتە تێگەیشتن لە ناوەڕۆکی ئەمجۆرە ئەدەبە کارئاسانی باشە بۆ خوێندنەوەی میللەتەکەو هەڵسەنگاندنی لە ڕووی سیاسی و ئابوری و کۆمەلایەتی و دەروونی... هتد، هەرکاتێك زلهێزەکان ویستبایان نەتەوەیەك داگیربکەن بەبێ خوێندنەوەو لێکدانەوەی باری و دەروونی و کۆمەلایەتی ئەم نەتەوەیە هێرشیان نەبردووە، زۆرجار لەم ڕوانگەوە سوودیان لە بەرهەمە ئەدەبییەکانیان وەرگرتووە، لە نێوانیاندا ئەدەبی فۆلکلۆر، ئەمەش بە سێ قۆناغ هاتووە:

قۆناغی یەکەم: کۆن/ لە سەرەتاکانی مێژوو تا سەدەی نۆزدەم.
قۆناغی دووەم: زانیاری فۆلکلۆر/ لە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەمەوە دەست پێدەکات، دوای ئەوەی لە ئەڵمانیا دەستیانکرد بە کۆکردنەوەی بەرهەمە فۆلکلۆرییەکانیان.
قۆناغی سێیەم: فۆلکلۆر خرایە شێواز و بنچینەی زانیارییەوە و لە زانکۆکاندا دەخوێندرا، کە وەك زاراوە لە دوو بەش پێکهاتووە: فۆلك: واتا نەتەوە یا کۆمەڵە کەسێك، لۆر: واتا پەند یا حیکمەت، (نەقابە، ٢٠٠٩: ٥ - ٦) کە چەندین لق و پۆپی لێدەبێتەوە وەك (ئەفسانە، پەندی پێشینان، گۆرانی، مەتەڵ، داستان، نوکتە و قسەی خۆش، حەکایەت)، هەریەکێك لەمانە تاموچێژی تایبەتی خۆی هەیە و جێگە و بایەخی خۆیان هەیە. بەشێکی گرنگ و پڕ بایەخ و دانەبڕاوی ئەدەبی فۆلکلۆر پەندی پێشینانە، کە دەماودەم بۆمان ماونەتەوە، یاخود تۆمارکراون و نوسراونەتەوە، مێژوویەکی دێرینی هەیە و لەناو گەلە دێرینەکاندا ڕەگوڕیشەی خۆی داکوتاوە، لەناو گەلانی کۆندا نموونەی پەندی پێشینان زۆرە، هەروەکو لە" تەورات کتێبی (پەیمانی کۆن) دا لە بەشە کتێبەکانی (پەند- الأمثال) و (یەشوع کوری سیراخ) و (کۆمەڵە- الجامعە)دا دەبینین، هەروەها لە ئەدەبی چینیشدا هیندێ پەندی پێشینان دراوەتە پاڵ کۆنفوشیوس".(بیمار، ١٩٩٨: ٢٢٢) واتە لەگەڵ سەرەتاکانی ژیانی شارستانی مرۆڤایەتی پەند دروستبووە و وردە وردە گەشەی کردووە و لەگەڵ گۆڕانی سەردەمەکاندا گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە، هێندێکیان لەناوچوون و پەندی نوێ جێگای گرتونەتەوە.

پەند یا پەندی پێشینان، زاراوەیەکە لەدێر زەمانەوە لەناو کوردا بەکاردەهێنرێ، هەر نەتەوە و گەلێکیش خاوەنی پەندی تایبەت بە خۆیەتی و زاراوەی تایبەت بە خۆی بۆ بەکارهێناوە، لەناو گەلی کورددا، زاراوەکانی (پەند، قسەی نەستەق، درکە، حیکمەت) بەکاردەهێنرێ، (کەریم، ٢٠١٢: ٣٤) هەروەها زاراوەکانی وەك: (پەندی پێشینان، قسەی پێشینان، مەسەلەی پێشینان، بێژ و پەند، قسەی باڤان، مەسەلە و مەتەڵۆك و گەپیدی باڤان)(ڕەسول، ١٩٨٩: ٥) بەکاردەهێنرێ، هەروەها زاراوەکانی وەك قسەی پێشینان، پێشینان وتوویانە، پەند، مەسەل، حیکمەش بەکارهێنراوە، (بیمار، ١٩٩٨: ٢٢٨- ٢٢٩) لە ئەدەبیاتی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

عەرەبیشدا چەندین زاراوە بەکارهێنراوە لەوانە: (الامثال، المثل، الحکم، جوامع الکلم، ضرب المثل).(الماوردي، ١٩٩٩: ٢٠) لێکۆڵەرەوانی بواری فۆلکلۆر سەرچاوەکانی دروستبوونی پەند دەگەڕێننەوە بۆ دوو سەرچاوە:

١. ئەو پەندانەی لە ئەنجامی ڕووداوێك داڕێژراون.

٢. ئەو پەندانەی کە زادەی بیری پێشینانن. (نەقابەی مامۆستایان، ٢٠٠٩ :٢٤)

دەرکەوتن و سەرهەڵدانی پەندەکان لە ئەنجامی ئەو تاقیکردنەوە و ئەزموونانەوەیە کە مرۆڤ لە کۆمەڵگەکەیدا ئەنجامی دەدات، زۆربەی پەندە پێشینانەکان و قسەی نەستەق و حەقایەت و چیرۆکە فۆلکلۆرییەکان لە ئەنجامی تاقیکردنەوە کۆمەڵایەتی و مێژووییەکانی ئەو نەتەوە و گەلەوە پەیدابوون و دەرکەوتوون کە خاوەنین، هەر ئەم ئەزموونانەش بوونەتە سەرچاوەی ئیلهام بۆیان.

بەو پێیەی پەندی پێشینان بەشێکە لە فۆلکلۆر، فۆلکلۆریش بەشێکە لە ئەدەب و بەشێکە لە زانستە مرۆڤایەتیەکان، بۆیە چەندان پێناسەی جۆراوجۆری بۆ کراوە، هەوڵدەدەین بە کورتی چەند پێناسەیەك بخەینەڕوو:

پەندی پێشینان:"ئەو وتە کورتەیە کە بیرێکی مەبەستداری تیا چەسپیوە"، (نەقابەی مامۆستایان، ٢٠٠٩:٢٤) هەروەها دکتۆر عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ لە پێناسەی پەندی پێشیناندا دەڵێ:"بریتییە لە بەرهەمێکی زۆر کۆنی خەڵك. ئەم پەندە هەمیشە لە لای گەلانی سەرەتایی و سادە فەلسەفەی ڕاستەقینە و لە کاری ڕەوشت و خوەوە، هەموو ڕاستییەك، هەموو ڕووداوێکی ژیانی ئادەمیزاد، هەموو کردارێك، چاك یا خراپ، هەموو گەیشتنە ئەنجامێك کە میللەت گەیشتبێتێ، دەربارەی هەرچییەك بێت ئەچێتە تەرازووی پەندی پێشینانەوە".(ڕەسوڵ، ١٩٧٠: ٧٨) ناوەڕۆك و بابەتی پەندی پێشینان ئەو ڕووداوانەن کە لەناو کۆمەڵگەدا ڕوودەدەن و برەویان هەیە، پەندی پێشینان لە ڕووی ناواخنی فکرییەوە بریتییە لە:"هەڵوێستێکی ڕاستگۆیانە کە باری سەرنجی تایبەتی وەهای پێیە، مەرج نییە ئەو سەرنجانە راستەڕێی ئایدولۆجیانەی تەواو بگرنەبەر، بەڵام تۆزی تاقیکردنەوەی کۆمەڵایەتیی مەتریالیان بەسەرەوەیە".(بیمار، ١٩٩٨: ٢٢٤) هەروەها لە پێناسەیەکی تری پەندی پێشیناندا دەگوترێت:"ئامرازێکی گوزارشتکردنە کە مرۆڤ دەیگرێتەبەر بۆ وەسفکردنی ئەزموونەکانی".(حقیق، ١٩٧٨: ٥)

لە کۆی ئەم پێناسانەوە بۆمان دەردەکەوێ، کە پەندی پێشینان چەندان پێناسەی بۆکراوە و دەتوانرێ بگوترێ پەند کۆکراوەی ئەزموونی تاکەکانە و خستنە ڕوویەتی لە چوارچێوەیەکی پوختدا.

فەلسەفە و فەلسەفەی ئایین: لەدوای ناساندنی فۆلکلۆرو پەند، پێویستە هەڵوەستەیەک لەسەر هەردوو زاراوەی (فەلسەفە) و (ئایین) بکەین و دواتر بەرەو لق و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پۆپەکانی لێکۆڵینەوەکە شۆڕبینەوە، ئەگەر قسە لەسەر فەلسەفە بێت، دەتوانین لە سادەترین ناساندنیدا بڵێین:"وشەی فەلسەفە وشەیەکی یۆنانییە لە دوو کەرت پێکهاتووە: فیلۆ Philo بە واتای حەزکردن، سۆفیا Sophy بە واتای دانایی. وشەکە بە هەردوو کەرتییەوە مانای حەزکردن لە دانایی دەبەخشێ. ئەو کەسەش حەز لە دانایی بکات پێی دەوترێ فەیلەسوف"،(عەزیز،٢٠٠٥: ٢٧) ئەمە وەک لێکدانەوەیەکی فەرهەنگی بۆ فەلسەفە، بەڵام ئایین جۆرێکە لە پابەندبوون و وابەستەی کۆمەڵایەتی،" ئایین بەشێکی گرنگ لە ژیانی ڕوحی مرۆڤ داگیردەکات بەهۆی ئەوەی جۆرێکە لە جۆرەکانی هۆشیاری کۆمەڵایەتی، لە هەندێک لە قۆناغە مێژووییەکاندا ئایین بەشی سەرەکی ئەم تێگەیشتنەی پێکدەهێنا، بەڵام ناتوانین بڵێین کەوا ئایین لە ئەزەلەوە هەبووە، ڕەگی زانستی هاوچەرخ دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی کۆمەڵگا سەرەتاییەکان، لەو سەردەمەدا پێویستی مرۆڤ بۆ هۆشیاری و لێکدانەوەی دیاردەکانی جیهانی دەوروبەر و چالاکی مرۆڤایەتی دەرکەوت، لەبەرئەوەی زانیاری پێویست لەبەردەستدا نەبوو، هەروەها لایەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی پێشکەوتوو نەبوو، بۆیە مرۆڤ نەیدەتوانی لێکدانەوەی زانستی بۆ جیهانی دەوروبەر بکات، بۆیە ئەو جیهانەی بە بەراورد بە خۆی لێکدەدایەوەو توانای لە ڕادەبەری بۆ دەدۆزییەوە، مرۆڤی کۆن بەهۆی بێهێزی خۆی بەرامبەر هێزی سروشت و دیاردەکانی وەک باران، بروسکە، ڕووبار، ڕووەک، بەرد... هتد، ناچاربوو هەندێک لەوانە بپەرستێت بەو نیازەی لێی ڕازی بن و بیپارێزن"،(کتورة، ٢٠١٢: ١٩٧-١٩٨) ئەم پێناسەیە ئەوەمان بۆ ڕووندەکاتەوە کە کۆمەڵگا سەرەتاییەکان خودای خوڵقێنەریان نەناسیووە، بەڵام لە هەوڵدابوون بۆ گەڕان بە دوای هێزێکی بالاتر لە خودی مرۆڤ وەک هۆکاری دروستبوون، بەمشێوەیە بە درێژایی مێژوو پرسی بوونی خودا و ماناکانی کۆڵەگەیەکی گرنگی بەشێکی زۆری ئایینەکانی پێکدەهێنا، ئەم بابەتە هەر لەمێژە مشتومڕی زۆری لەسەر کراوە، ئەو مشتومڕەش بابەتێکی نەبڕاوەیە تا ئەمڕۆ،" ئەوانەی لە بواری فەلسەفەی ئاینییان کۆڵیوەتەوە هەمیشە بە دوای ئەوەدا گەڕاون کە لە بونیادەکانی ئایین بکۆڵنەوەو لە بوونی خودا و سیفەتەکانی خودا و ئەزموونی ئایینی بکۆڵنەوە. فەیلەسوف بە جیاوازی لەگەڵ بڕواهێنەرێکی ئاسایی و پیاوێکی دینی لەم پرسیارانە قووڵبۆتەوە: کە ئایا چ پەیوەندییەک هەیە لە نێوان ئایین و زانست، ئایین و ئەخلاق، ئایین و سروشتدا. لەهەمانکاتدا، بە درێژایی مێژوو فەیلەسوفان هەوڵیانداوە لەوە بگەن کە مرۆڤ بۆچی قووڵدەبێتەوە بەرەو ناخی خۆی و بۆچی مرۆڤ لەم زەمینە بەرینەدا دەگەڕێتەوە بۆ خودا و چ تەسکینییەک لەو پەیوەندییەدا دەبینێ و چ پەیوەندییەک هەیە لەو جۆرە باندەی کە مرۆڤ دەگەڕێنێتەوە بۆ هێزی بالاتر. گرنگترین پرسیاری فەیلەسوفەکانی سەردەمی نوێ، ئەوەیە کە مرۆڤ پاش ئەوەی لە ئاییندا تووشی نائومێدی دەبێت، پەنا دەباتە بەرچی؟! چ دەرگایەکی دی دەکوتێ بۆ ئەوەی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بزانێ مانای ژیان و خودا چییه؟!".(پاڵەوان، ۲۰۰۸:۱۳۲) هەر ئەم پرسیارانە و گەڕان بە دوای وەڵامەکانییاندا چەندین فەیلەسوف و قوتابخانەی فەلسەفی لێکەوتەوە،" باسی پەروەردگار، خودا، کردگار، لە بنەڕەتدا کێشەیەکی فەلسەفی سەرەتاییە واتە کێشەی بوونێتییە Existential لە ناخی مرۆڤی باوەڕداردا کە پاڵی پێوەدەنێت و بوونی خۆی ڕاستەوخۆ دەبەستێتەوە بە بوونی خوداوە، چونکە دەبێت ئەفراندن تەنیا خەسڵەتی کەسێکی تری باڵا بێت کە خۆی هەماهەنگ Identiec و هاوچەشن نییە لەگەڵ ماتێری و ئەو شتانەی کە هەن، بەڵام ئەمە لێرەدا باسەکە کۆتایی نایەت، بەڵکو پرسیارگەلی تر سەرهەڵدەدەن، وەک: چۆن پەی بەو ڕاستییە ببەین؟ چۆن ئەو کردگارە بناسین؟ تا چەند توانا و وزەی ئەقڵیمان هەیە بیناسین؟".(جەمال، ۲۰۱٦:۱۰۰) بۆ نموونە:"فەلسەفەی کانت لە سێ پرسیاردا کۆدەبێتەوە: یەکەم: دەتوانم چی بزانم؟ دووەم: دەبێت چۆن هەڵسوکەوت بکەم و چی بکەم، پرسیاری سێیەمیش: دەشێت هیوام بەچی هەبێت؟

دیارە پرسیارەکان خۆیان لە قەرەی فەلسەفەی زانستی و توانستی ژیری و ئاوەز، فەلسەفەی ئاکار و ڕەوشت و سێهەمیشیان باس لە فەلسەفەی ئایین دەکات. کەواتە پرسی هیوا پرسێکی ئایینی لە پشتەوەیە...".(جەمال، ۲۰۱٦: ٤٥) لەسەر بنەمای ئەم پرسیار و وەڵامانەش ئایینەکان دەرکەوتن، دواتریش جۆرێک لە فەلسەفە بە ناوی فەلسەفەی ئایین هاتەکایەوە،" فەلسەفەی ئایین لێکۆڵینەوەیەکی ئەقڵییە بۆ ئەو واتا و لێکدانەوانەی کەوا بنەماکانی ئایین و شیکردنەوەکانی بۆ دیاردە سروشتییەکان و دیاردەکانی سەرووی واقیع، لە نموونەی خەڵقکردن و مردن و بوونی خودا دەیکەن، فەلسەفەی ئایین لقێکە لە فەلسەفە تایبەتە بە پرسیارەکانی پەیوەست بە ئایین، وەک بوونی خودا و شیکردنەوەی دەقە ئاینییەکان و پەیوەندی ئایین بە زانست".(www.ar.wikipedia.org) ئاشکرایە هەموو بوونەوەرێک لە جیهاندا لە لایەن هێزێکی باڵاوە خوڵقێنراوە، جا مرۆڤ وەک زیرەکترینی ئەم بوونەوەرانە هەردەم لەهەوڵدا بووە ئەو خوڵقێنەرە بدۆزێتەوە کە هەموو ئەو جیهانەی دروستکردووە کە دەبینین و هەستی پێدەکەین، بەردەوام بە دوای وەڵامی پرسیارگەلێکدا گەڕاوە لە شێوەی ئەوەی کێ ئەم و ئەو گەردوونەی دروستکردووە؟ بۆ دروستی کردوون؟ و زۆر پرسیاری تری لەمشێوەیە، وەڵامی ئەم پرسیارانە ئایدۆلۆژیاو ئایین و بیروباوەری جیاجیای لێدەرکەوت،"مرۆڤ لەبەرەبەیانی ژیانییەوە هەوڵ و کۆششی سەرسورهێنی داوە بۆ دۆزینەوە و پشکنین و هەڵمالینی نهێنییەکانی بوون. چەمکی "خودای ئەفرێنەر" و چیرۆکی ئەفراندن ـ خەلق ـ نموونەی ئەو هەوڵە سیمبولیەی مرۆڤن بۆ بەدەستهێنانی وەڵامێک سەبارەت بەهاتنەبوون".(جەمال، ۲۰۱۱: ۱۰۲) کەواتە دەتوانین بڵێین مرۆڤ لەدێر زەمانەوە بیری لە چۆنییەتی دروستبوونی خۆی کردۆتەوە، بیری لەوە کردۆتەوە،"چی هەبووە پێش ئادەم، پێش فریشتە، پێش جنۆکە، پێش پێغەمبەران، پێش ئاسمانەکان و زەوی، پێش هەورو لم و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەریاکان... چی هەبوو پێش هەموو شت.!؟ تاکە وەڵامێک لە زمانەکانەوە بەیەک دەنگ دەردەچێت و دەڵێت:ـ خودا بە تەنها هەبوو"، (خالد، ٢٠٠٦: ٣٠) ئەو بابەتە بە درێژایی مێژوو جێگەی بایەخی فەیلەسوفان بووە،"تالێس کە ناسراوە بە باوکی زاناکان . سەدەی شەشەمی پ.ز. یەکێك لە بڕواکانی ئەوە بوو کە تەواوی شتەکان پڕن لە خودا، ئەو موگناتیس بەهۆی ئەوەی کە ئاسن ئەهێنێتە جووڵە، بە خاوەن ڕۆح ئەزانێ، تالێس لەگەڵ ئەوەشدا کە دەڵێت هەموو شتێک پڕە لە خودا ئیدی بە پێویستی نەدەزانی کە چەندین خودای دروستکەر دانێت بۆ ئەم دونیایە، باوەڕی بە خودایەکی تەنیا هەبوو"،(عەلی، ٢٠٠٩: ٧، ٨) هەروەها هەردوو گەورە فەیلەسوفی یۆنانی ئەفلاتون و ئەرەستۆ هەریەکەیان لێکدانەوەی خۆیان هەبووە لەمبارەیەوە،"بیرکردنەوەی ئەفلاتون بەرەو هەستکردن بە بوونی خودایەک دەڕوات بۆ ئەو گەردوونە، کە کاری گەردوون ڕێکدەخات و بەڕێوەی دەبات، بۆ خوێندکارەکانی باسدەکرد و دەیگوت: ئەو جیهانە خاوەنی بەهرەدارێکە کە خۆی ئەبەدییە، زانیاری لە هەموو شتێکدا هەیە"، (www.islammemo.cc) ئەمەش ئاماژەیەکی سەرەتاییە بۆ ئەم خودایەی ئەمڕۆ لە ئایینە ئاسمانییەکاندا دەردەکەوێت، هەروەها ئەرەستۆ ڕاڤەیەکی تری هەیە "پێیوایە خودا جوڵێنەری هەموو شتێکە و تەنها خۆی ناجوڵێت، هەموو جوڵاوێک کەسێک بێت یان شتێک یان بیرۆکەیەک، شتێک دەجووڵێنێت و ئەمیش شتێک دەیجووڵێنێت، گاسن خاک دەجوڵێنێت، دەست گاسن، ئەقڵ دەست دەجوڵێنێت، حەزکردن لەخواردن ئەقڵ دەجوڵێنێت، غەریزەی حەزکردن لە ژیان خواردن دەجوڵێنێت. بەمشێوەیە، بەدەربڕینێکی تر، ئەنجامی هەموو جووڵەیەک ئارەزوویەکە، گەورەی هەموو بەندەیەک خۆی بەندەی گەورەیەکی ترە، هەتا خودی دکتاتۆر بەندەی ئارەزووەکانیەتی، بەڵام خودا گەورەی هەموو گەورەکانە و سەرچاوەی فکرەکانە، جوڵێنەری هەموو سەرچاوە و کارەکانە، ئەو گەورەی ئەو جیهانەیە کە خۆی ناجووڵێت".(www.islammemo.cc) ئەمە بیرکردنەوەیەکی سەرەتاییە سەبارەت بەم هێزە باڵادەستەی کە خوڵقێنەری گەردوون و سەرجەم بوونەوەرانە. لەبەرئەوەی ئایینی ئیسلامیش ئایینی ڕێژەی هەرە زۆری دانیشتووانی ئەم بەشەی کوردستان پێکدەهێنێت، دەبینین بنەماکانی ئەم ئایینە دەبێتە خاڵی لەدایکبوونی دەقە ئەدەبییەکان بە فۆلکلۆر و نووسراوەوە. بەلای ئێمەی موسوڵمانەوە ئەو هێزە باڵایە و ئەو خوڵقێنەر و ئەفرێنەری ئەو گەردوونەی دروستکردووە، بریتییە لە خودای تاکوتەنها، ئەم بیروڕایانەش لە قورئاندا سەبارەت بە بڕواهێنان بە خودای گەورە، لە ئەدەبیشدا ڕەنگیداوەتەوە: "لە ئەدەبی کوردیدا دەتوانین (مەم و زین)ی ئەحمەدی خانی بە نموونە بهێنینەوە... ئەوەی کە خانی ناوی خوا و پێغەمبەر و بەدبەختی کوردان دەهێنێ، بە مانای ئەوەیە دنیابینییەک هەبووە کە تەفسیری بوونی خوای کردووە".(سیوەیلی، ٢٠٠٦: ٧٦).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بابەتەکانی تایبەت بە باوەڕهێنان بە بوونی خودایەکی خوڵقێنەر، لە فۆلکلۆردا ڕەنگی داوەتەوە، هەرچەندە ئەوەی لەو وشەو دەربڕینە کورتانەدا دەبینرێ کە پێی دەوترێ (پەند)، سادەو ساکارن، بەڵام مانای قوڵ و ڕادەی تێگەیشتنی کوردانی ئەم سەردەمەمان بۆ دەگوازێتەوە، ئەوەش هۆکاری هەڵبژاردنی ئەو ناونیشانە بوو بۆ لێکۆڵینەوە.

بەشی یەکەم:

بنەماکانی باوەڕ و ڕەنگدانەوەی لە فەلسەفەی پەندی پێشینانی کوردیدا:

ئاینەکان جۆراوجۆرن و باسکردن و پۆلێنکردنیان قسەی زۆر هەڵدەگرێت، بەڵام سنووری لێکۆڵینەوەکە ئاینی ئیسلام دەگرێتەوە، لە ئیسلامیشدا باوەڕهێنان چەند بەشێک لەخۆدەگرێت، لەوبارەیەوە قورئانی پیرۆز دەفەرموویت:{آمَن الرسُولُ بِمَا أُنْزِل إِلِيْهِ مِنْ ربِهِ و الْمُومِنُون كُلٌ آمَن بِالله و مَلائِكتِه و كُتُبِهِ و رسُلِه لا نُفَرقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رسُلِهِ...}،(سورەتی البقرة، ئایەتی ٢٨٥) واتە:"پێغەمبەر و ئیمانداران باوەڕیان هەیە بەوەی لە لایەن پەروەردگارییانەوە هاتۆتە خوارەوە، هەموویان باوەڕیان هەیە بە خوا و فریشتەکانی و کتێبەکانی و پێغەمبەرەکانی، دەڵێن هیچ جۆرە جیاوازییەک ناکەین لە نێوان هیچ پێغەمبەرێ لە پێغەمبەرەکانی خوادا"، (أمین، ٢٠٠٤: ٤٩) بۆ زیاتر گەیاندنی مەبەستی لێکۆڵینەوەکە، ئەو بەشە بەسەر چەند ناونیشانێکدا دابەش دەکەین:

یەکەم: باوەڕهێنان بە بوونی خودا: دەتوانین بنەماکانی فەلسەفەی ئایین لە ئیسلامدا لە بنەماکانی باوەڕدا بدۆزینەوە، دیارە یەکەم بنەمای باوەڕیش بریتییە لە باوەڕهێنان بە خودای تاکوتەنیا، لە زمانی کوردیدا زاراوەکانی: (خودا، پەروەردەگار، خوداوەند، یەزدان، خودێ) بۆ خودای خوڵقێنەر بەکارهاتوون، (کەریم، ٢٠١٦: ٤٠) بە لای مەسیحیەکانەوە وشەی الله God لە بنەڕەتدا لە کتێبی پیرۆزدا هاتووە، پێش هاتنی ئیسلام، هەروەکو لە ئایەتی یەکەمدا دەگوترێت:"في البدء خلق الله السماوات و الأرض"، (الکتاب المقدس: ١٩٩٤: ١) واتە: لە سەرەتادا خودا ئاسمان و زەوی خوڵقاند، باوەڕهێنان بە خودا دەکرێ لە چەند خاڵێکدا ڕیزبەند بکرێت:

١. **تاک و تەنهایی خودا:** ئەمە یەکێکە لە سیفەتەکانی خودا، تەنهایە و هیچ کەسێکی نییە،"بیرۆکەی سەرەکی ئیسلام بریتییە لە باوەڕهێنان بە تاکایەتی خودا، سووربوون لەسەر ئەوەی کە خودا یەکە و بەراورد ناکرێت، عەقیدەی ئیسلام شەهادەیە کەوا بریتییە لە دەستەواژەی (أشهد أن لا إله إلا الله، و أشهد أن محمدا رسول الله)، "هەروەکو لە وەسفی خودای تاک و تەنهادا قورئانی پیرۆزیش دەفەرمویت:-" قلْ هُو اللّهُ أَحَدٌ، اللّهُ الصَمَدُ، لمْ يلدْ ولمْ يُولدْ، ولمْ يكُنْ لهُ كُفُوًا أَحَدٌ."(سورەتی إخلاص، ئایەتی ١-٤)، واتا: "ئەی محمد (د.خ.) ئەی ئیماندار، بڵێ: ئەو خوایەی کە ناوی الله یە خوایەکی تاکو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

تەنهایە (بێ هاوەڵ و هاوتایە)، خوا زاتێکی پایەدار و دەسەڵاتدارە، نیازی بە کەس نییەو هەموان ئاتاجی ئەون، هیچ کەسی لێ نەبووەو خۆیشی لە کەس نەبووە، هەرگیز هاوتا و هاوشێوە و دەسەڵاتدارێکی تر نییە کە لە بەرامبەریەوە بوەستێت و هاوشانی بێت و وەکو ئەو باڵادەست بێت و وەکو ئەو دروستکار بێت"، (أمین، ٢٠٠٤: ٦٠٤) کاتێک "فەیلەسوفی بەناوبانگی فەڕەنسی (دیکارت) ئەم هەستە سروشتییە بەمجۆرە دەردەبڕێ: (لەگەڵ ئەوەدا کە من هەست بە کەموکوڕی خۆم دەکەم، هەست بە بوونی زاتێکی کامڵیش دەکەم، دەمبینی ناچارم باوەڕم وابێ کە ڕواندنی ئەو هەستە لە زاتی مندا بەهۆی ئەو زاتە کامڵەوەیە، کە هەرچی سیفاتی کامڵە لەودا هەیە، ئەویش زاتی اللە یە". (القرضاوي، ٢٠١٢: ٣٨) واتا تەنها خودا تەنهایە، تەنهایی بۆ ئەو باشە، هەمو کەسێك پێویستە هاودەنگ و یاوەری هەبێت، تەنها خودا پێویستی بە یار و یاوەر نییە، ئەو بۆچوونە لە پەنددا ڕەنگدەداتەوە، بۆ نموونە ئامۆژگاری کەسێك دەکرێت هاوبەشی لە کار و پیشەدا نەکات پێیدەڵێن:"**ئەگەر شەریك باش بوایە، ئەبوایە خوا شەریکی ببوایە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٤٥) ڕوونە هاوبەشی باش نییە و ئەنجامی جیابونەوە و تورەبون و ئاژاوەیە، بۆیە خودای گەورە تەنهایی هەڵبژاردوە، موسڵمانان و پەیڕەوکەرانی ئایینە ئاسمانییەکانی تریش باوەڕیان بە بوونی یەک خودا هەیە، ئەم باوەڕەش بنچینەی سەرەکییە لە باوەڕهێنان،"بێگومان سەلماندنی بەشەکانی تری عەقیدە وەک باوەڕ بوون بە پێغەمبەرایەتی محمد (د.خ.) و باوەڕ بە ڕۆژی قیامەت و سەلماندنی ئەو ڕێباز و ڕێنموونییە دروستانەی کە پێغەمبەر (د.خ.) هێناونی، بێگومان ئەو بەشانەی تری عەقیدە جێگیرو پایەدارو دامەزراو نابن، تا بنچینەی یەکەمی عەقیدە دانەمەزرێت، کە ئەویش باوەڕ بە بوونی خودایە .. دەنا کەسێک شک و گومانی لە بوونی خوادا هەبێت و باوەڕی بە هیچ دین و ئاینێک نەبێت و نەیەوێت لەوبارەوە شت حاڵی ببێت، قسەکردن بۆی لە بارەی جوانی و جەماڵی ئیسلام و بێهاوتایی شەریعەتی ئیسلامەوە، بێکەڵک و بێسوودە".(القرضاوي، ٢٠١٢: ٢٣).

٢. **دەسەڵاتی بێسنووری خودا:** هەر لە دێر زەمانەوە مرۆڤ عەوداڵی ناسینی خودای کەوتۆتە سەر، هەرچەندە پێش دەرکەوتنی ئاینی پیرۆزی ئیسلامیش، کورد باوەڕی بە خودا و یەکتاپەرستی هەبووە، بەڵام دوای دەرکەوتنی ئیسلام بابەتی باوەڕبوون بە خودا زیاتر ڕەنگیداوەتەوە، ئەم ڕەنگدانەوەیە لە پەندەکانیشدا هەرچەندە لە ڕوخساردا وەک دەربڕینێکی سادە دەبینرێت، بەڵام لە ناوەڕۆکدا فەلسەفەیەکی قوڵی تێدا بەدیدەکرێت، چونکە ناسینی خودا کارێک نییە بە ئاسانی پێیبگەین، هەر بۆیە فەیلەسوفان لەمبارەیەوە قسە و لێکدانەوەی جیاوازیان هەیە، بۆ نموونە:" کانت گوتەیەکی بەناوبانگی هەیە: (ئێمە دەتوانین بیر لە خودا بکەینەوەو لێی بروانین، بەڵام ناتوانین

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تێیبگەین و بیناسین)، چونکە خودا خۆی لە دەرەوەی سنووری ئەقڵ و ماتێریدایە، لە کاتێکدا ئەقڵ سنووری خۆی هەیە و ناتوانێت بە ئەزموونی ئەقڵانی و تاقیکردنەوە بیگاتێ".(جەمال، ٢٠١٦: ١٠١)

هەر لەبارەی توانا و دەسەڵاتی خوداوەیە کە دەگوترێ خودا دەسەڵاتی (کن فیکون)ە، ئەم سیفەتە تەنها خودا خاوەنیەتی، هیچ بونەوەرێك خاوەنی ئەم تایبەتمەندیە نییە، ئەمەش ڕەنگدانەوەی زۆری لەناو کۆمەڵگەدا هەیە و لە پەندەکانیشدا ڕەنگیداوەتەوە، کاتێك دەگوترێ:"**ئەوەی لای بەنە خەیاڵە، لا خوا بەتاڵە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٥٩) ئەوەی لای مرۆڤ خەیاڵە و ناتوانێ بەدیبهێنێ لای خودا زۆر سادە و ئاسانە، دەتوانێ لە چاوتروکانێکدا بەدیبهێنێ، بۆیە دەگوترێ:"**خۆم نەم کرد خوا کردی**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٤) واتا هیچ دەسەڵاتی منی تێدانەبوو لە کن فیکونەکدا ڕوویدا.

هەر ئەو بۆچوونەشە لەم چەند پەندەدا بەرچاودەکەوێت:"**وەستای نەجار، بنو بێ خەم و خەیاڵ، خوا یەکە و دەرگەی هەزار**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ٤١٦) لەم پەندەدا کە لەسەر شێوەی ئامۆژگارییە، باوەڕبوون بە خوداو بە هێزو تواناکەی ڕەنگیداوەتەوە، ئەو خودایەی موسوڵمانان دەیپەرستن لە تواناو دەسەڵات و مەزنیدا بێوێنەیە، میهرەبانەو توانایەکی لە ڕادەبەدەری هەیە، پێویستە وەستای دارتاش و هەمووان پشت بە خودا ببەستن، هەرگیز لە خودا بێ ئومێد نەبن، چونکە خودای گەورە هەرگیز ئەو بەندانەی نائومێد ناکات کە هانای بۆ دەبەن.

هەر هەمان مەبەست بە داڕشتنی تریش هاتووە:"**خوای گەرمیان و کوێستان هەر یەکە**".(خاڵ، ٢٠٠٧:١٧٤) یان"**هەر خوایان یەکە**"(خاڵ، ٢٠٠٧: ٤٣٣) دیارە فەلسەفەی پشت ئەو پەندانەش جەختکردنەوەیە لەسەر ئەوەی هەموومان هەر یەك خودامان هەیە.
یان دەگوترێ:"**ئەوەندەی باوەڕ پێبکە، بڵێ خوا یەکە**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ٥٦) بەرامبەر کەسێك دەگوترێ کە ڕاستگۆ نییە و هەرگیز باوەڕی پێناکرێ تەنها لەو حاڵەتەدا نەبێ گەر بڵێ خودا یەکە باوەڕی پێدەکرێ، چونکە ئەو قسەیە هیچ گومانێك هەڵناگرێ.

یەکێکی تر لە بابەتەکانی باوەڕبوون بە خودا، باوەڕهێنانە بە هێز و دەسەڵاتی بێسنووری خودای تاکوتەنها، لەمبارەیەوە لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە:-[و لما جَاء مُوسَى لِمِيقاتِنَا و كَلمَهُ ربُهُ قال ربِ أرنِي أنْظر إليْکَ قال لنْ تَرانِي ولكِنِ انْظر إلِى الجَبَل فأن اسْتَقَر مَكانهُ فَسَوْفَ تَرانِي فَلمَا تَجَلى ربُهُ لِلْجَبَل جَعَلهُ دَكًا وخَر مُوسَى صعِقًا فلمَا أَفَاقَ قال سُبْحَانَک تُبْتُ إليْکَ و أنَا أولُ المُؤمِنِين]، (سورەتی الأعراف، ئایەتی ١٤٣)، واتا: کاتێک کە خودای گەورە قسەی لەگەڵ موسادا کرد، داوای کرد و گوتی خودایە خۆتم نیشانبدە با بتبینم، فەرمووی نامبینی، بەڵام سەیری ئەم چیایە بکە، گەر لە شوێنی خۆی مایەوە ئەوا دەمبینی، چیاکە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ورد و خاش بوو، موسا بێهۆش کەوت، کە بەهۆش هاتەوە گوتی تۆبە جارێکی تر داوای لەمشێوەیە ناکەم.(کۆیی، ٢٠٠٩، ب.٣: ٢٥٠)

گومانی تێدا نییە کە دەسەڵات و توانای خودای گەورە هەموو سنورەکانی تێپەڕاندوە، مرۆڤ هەرچەندە خاوەنی توانا و هێز و دەسەڵات بێت، بەراورد بە دەسەڵاتی خودای گەورە زۆر بێدەسەڵاتە، هەروەکو دەگوترێ:**"تا خودا یارتە لە سوڵتان مەپێچ، کە خودا یارت نەو سەد سوڵتان وە هیچ"**،(عوسمان، ٢٠٠٨: ٧٧) مەبەست ئەوەیە مادام خودای گەورە پشت و پەناتە، نەك دەسەڵاتدار و سوڵتانێك، بەڵکو سەدان پاشا و سوڵتان دژت بێت هیچ بەهایەکی نییە، چونکە خودای گەورە پادشای پادشاکانە و خاوەنی ئاسمانەکان و زەویە، یان**"خوا لە سوڵتان مەحمود گەورەترە"**(عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٧)، لە سەردەمێکدا سوڵتان مەحمودی غەزنەوی یەکێك بووە لە سوڵتانە بە دەسەڵات و بەهێزەکان، وەك ڕەمزی دەسەڵات و هێز و توانا ناویهێنراوە، بەڵام لەم پەندەدا دەسەڵاتی سوڵتان بەراورد بە دەسەڵاتی خودا زۆر بە بچوك دادەنێ.

هەر لەمشێوەیەدا دەگوترێ:**"خوا یار بێ، با دوژمن هەزار بێ"**،(خاڵ، ٢٠٠٧: ١٧٣) لێرەدا پشتبەستنی بەندەکان بە دەسەڵاتی خودا دەبینرێ، تۆ پشتت بە خودا بەست، هەرچەندە دوژمنت زۆر بێ، براوەیت، ئەمەش وەك ئاماژەیەکە بۆ ڕووداوی مێژوویی (جەنگی بەدر) لە سەرەتای دەرکەوتنی ئیسلامدا، کەوا سەرەڕای کەمی ژمارەی موسڵمانان، بەڵام بە پشت بەستن بە خودا توانیان سەرکەوتن بە دەستبهێنن. لە شێوەی ئەوەدا دەگوترێ:**"دەست لە دەست و قوەت لە خودا"**، (خاڵ، ٢٠٠٧: ١٩١) یان: **"هەر خوا خوایە، دنیا کاو بایە"**.(خاڵ، ٢٠٠٧: ٤٣٣)

٣. **پاداشت و سزای خودا:** پەیوەندی نێوان مرۆڤ و خودا پەیوەندییەکی کۆنە، لە دێر زەمانەوە ئەم پەیوەندییە هەبووە و لەناو ئەدەبیاتیشدا ڕەنگی داوەتەوە، لە پەندی پێشینانیشدا بەرچاوەدەکەوێت، بەشی زۆری پەیوەندییەکان باسی خۆشەویستی خودا، پاداشتەکانی خودا، دەکرێت، بۆ نموونە:**"خۆشەویستی خوا خەم ئەڕەوێنێ ... کە خوات بوو کارت بە کەس نامێنێ"**(عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٣)، لێرەدا ئەوە ڕوونکراوەتەوە کە هەر کەسێك خودای خۆی خۆشویست، ئەوا خودای گەورە خەم و پەژارەی لەسەر لادەبات و ناز و نیعمەتی خۆی بەسەردا دەبارێنێ.

ئەو کەسەی باوەڕی بە خودا هەبێ چاوی لە پاداشتەکانە و لە سزاکانیش دەترسێ، کوردانی موسوڵمان ئەو کەسانەیان پێ پەسەند نەبووە کە لە خوا ناترسن و دەیانەوێ لەو کەسانە دووربکەونەوە، بۆیە دەگوترێ:**"لەوە بترسێ، لە خوا ناترسێ"**، (خاڵ، ٢٠٠٧: ٣٦٦) بۆیە یەکێکی تر لەو بابەتانەی کە گرنگی پێدراوە لە پەندی پێشیناندا و وەك بنەمایەکی فەلسەفەی ئایین سەیر دەکرێ، بریتییە لە بابەتی گوناهـ کردن و داوای لێخۆشبوون،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هەروەکو دەگوترێ:"**سەد گوناح و یەك تەوبە**"، (خاڵ،٢٠٠٧: ٢٣١) گوناهکردن لە گشت ئایینەکاندا هەیە لەبەرامبەر ئەم گوناهەشدا تەوبەکردن و پەشیمانبوونەوە هەیە، لە ئیسلامدا باس لەوە دەکرێ، کاتێك کەسێك گوناح و تاوانی زۆر بێ، دەتوانێ بە تۆبەکردن لە گشتیان پاك ببێتەوە، بەو مەرجەی نەگەڕێتەوە سەر گوناحکردن، ئەم پەندەش ئاماژەیە بۆ ئەم بابەتە.

٤. **دادپەروەری خودا:** هەرچەندە مرۆڤەکان دادپەروەربن ناگەن بە تۆسقاڵێکی دادپەروەری خودا، ئەوە دادپەروەری خودایە مرۆڤەکان لاسایی دەکەنەوە و لێوەی فێر دەبن، بۆیە دەگوترێ: "**خوا رەنگی ئێمەی وەك سروشت داناوە، ڕەنگی هیچ کەسی بە کەس نەداوە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٧) دادپەروەری خودا هێندە زۆرە هەر یەکێکمانی بەجۆر و تایبەتمەندییەك دروستکردوە کە بۆمان گونجاوە، بەبێ ئەوەی ئاگاداربین دادگەری لەنێوانماندا بەرپاکردوە، لە پەندێکی تردا دەربارەی دادپەروەری هاتووە:"**خوا کە بنچینەی دنیای داناوە، بەشی هەر کەس جوێ بە جوێ داناوە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٧) هەرچەندە هەوڵبدەیت و زیاتر خۆت هیلاك بکەیت، بەشی تۆ لەکاتی لەدایك بونەوە جیاکراوەتەوە، وەك چۆن بەشی هەموو بوونەوەران بە دادپەروەری دابەشکراوە.

خودای گەورە دادپەروەرە و زۆربەی مافەکان بۆ مافخوراوان وەردەگرێتەوە، ئەم سیفەتە لە پەنددا ڕەنگی داوەتەوە:"**خوا حەقی بزنی کۆڵ لە بزنی شاخدار، ئەسێنێ**". (خاڵ، ٢٠٠٧ :١٧٠) هەرئەوەشە کە دەگوترێ خودا تۆڵەسێنە، تۆڵەسەنەندنەوە و وەرگرتنەوەی مافی بێدەسەڵاتان یەکێکی ترە لە سیفەتەکانی خودا، قورئانی پیرۆز لەمبارەیەوە دەفەرموێت:-[أَعْلَمُوا إنَ الله شَدِيدُ الْعِقابِ و إنَ الله غَفُور رحِيمٌ]،(سورەتی المائدة، ئایەتی ٩٨) تەفسیری ئایەتەکە بەمشێوەیەیە"چاك بزانن خوا تۆڵەسێنەرێکی توندوتیژە (لەیاخیەکان)، هەروەها تەواو لێخۆشبوو و میهرەبانە (بۆ ئیمانداراەکانی تەوبەکار)"،(أمين، ٢٠٠٤:١٢٤) هەر ئەمەشە لە پەنددا ڕەنگیداوەتەوە کە دەگوترێ:"**خودا بە زەبر و بە سەبرە**"(خاڵ: ٢٠٠٧ : ١٦٩) لە فەلسەفەی پشت ئەو پەندەدا ئەوە دەخوێنینەوە کەوا خودای گەورە هەرچەندە بەخشندەیە بەڵام سزاکانیشی توند و بەهێزن، چاکە و خراپە لەدێر زەمانەوە لەناو ئەدەبیاتدا ڕەنگی داوەتەوە، دەتوانین بڵێین سەرچاوەکەی لە ئایینەوە سەرچاوەی گرتووە، دەگوترێ:"**ڕاستە چاکە و خراپە لە دەست خودایە... بەڵام خەتای بەندەشی تێدایە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ١١٤) لە ئایینی ئیسلامدا چاکە و خراپە وەك دوو هێزی بەرانبەر یەك دەردەکەون و بەردەوام لە ململانێدان، لە ئەدەبیاتی فۆلکلۆرو پەندی کوردیدا کێشمەکێشمی ئەم دوو هێزە بە ئاشکرا دیارە، وەك ئەم پەندەی سەرەوە، سەرەڕای ئەوەی هەموو تواناکانی گەڕاندۆتەوە بۆ خودا، بەڵام سەربەخۆیی ئیرادەی مرۆڤیشی فەرامۆش نەکردووە، کە ئازادە لە بڕیاردان و ئەنجامدانی چاکە یان خراپە، لە بەرامبەر هەموو چاکەیەکدا بەندەکان چاوەڕێی پاداشت

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

له خوداى گەوره دەكەن و بۆ خراپەكانيش دەبێ چاوەڕێى سزا بن، جا پاداشت و سزاكە لەم دونيا كاتييەى ئێستادا بێ يان لە شێوەى بەهەشت و دۆزەخ بۆ ڕۆژى دوايى هەڵبگيرێت.

٥. **دانايى و زانايى:** ئاماژەمان بەوەكرد فەيلەسوفان هەردەم بە دواى نهێنييەكانى گەردون و خالّقى ئەو گەردونەدا گەڕاون، هەر ئەو خودايەيە پێشنانى ئێمە بە تەواوى باوەڕيان پێى هەبووە، ئەو خودايەى كە خالّقى تەواوى گەردونە و هەر ئەويش ئاگادارى ورد و درشتە لە تەواوى گەردونـدا، ئەم هـزرە فەلسـەفييەش لە پشـت هاتنەكـايەى چەنـدين پەنـددا بەديدەكرێ. ئەم سيفەتە يەكێكە لەو سيفەتانەى كە دەدرێتە پاڵ خوداى گەورە كە لە قورئانەوە وەرگيراوە:[إَن الله يعْلمُ مَا فِي السَمَاواتِ و مَا فِي الْأرض و إنَ الله بكُلِ شَيء عَلِيمٌ]، (سورەتى المائدة، ئايەتى ٩٧) واتا: ."چاك بزانن و دڵنيابن كە خوا ئاگادارە بە هەرچى لە ئاسمانەكاندايەو هەرچى لە زەويدا هەيە، بە ڕاستى خوا بە هەموو شتێك تەواو زانايە"، (أمين،٢٠٠٤: ١٢٤) تەنها خوداى تاك و تەنيا ئاگاى لە هەموو نهێنييەكانە، موسوڵمانان هەردەم وا بيـردەكەنەوە كە خـودا لەسـەر سـەريانەوە چاودێرييـان دەكـات، لـە پەنـدى پێشينانيشدا لەمبارەيەوە هاتووە:"**خوا بەندەى خۆى باش دەناسێت**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٦) واتـا خـوداى گـەورە ئاگـادارى نـاو دڵ و دەرون و نـاخى هـەمو بەندەكانيـەتى، هـەموو ئـەو شتانەش دەزانێ كە شاراوە و پەنهانن، ياخود دەڵێ:"**خوا تا كێو نەبينێ بەفرى تێناكا**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ١٧٠) خـودا خـۆى دەزانـێ سـوود و زيـانى هەر شـتێك چييـە، هەروەكـو باشـتر دەزانێ كەى و چۆن و لە كوێ بەفر دابارێنێ، هەروەها "**خودا نە شاخ وە كەر ئەدا، نە باڵ وە حوشـتر**"، (عوسـمان، ٢٠٠٨: ٩٨) يـان دەگـوترێ:" **ئەگـەر خـوا بـاڵى بە حوشـتر بـدايە، ئەبوايە سەريانمان گشت بڕوخايە**". (خاڵ: ٢٠٠٧، ٣٠) خوداى گەورە كەم ئەقڵى و نەفامى گوێدرێژى زانيوە بۆيە شاخى نەداوەتێ، چونكە ئەگەر خاوەن شاخ بوايە زيانى لە سودى زيـاتر دەبـوو، حوشـتريش كـە بـە كەشـتى بيابـان ناسـراوە و سـودى زۆرى بـۆ بيابانشـينان هەيـە، گـەر خـاوەنى بـاڵ بوايـە ئەوا بەهـۆى كێشـە قورسـەكەيەوە لە كـاتى نيشـتنەوەيدا زيانى لە سودەكانى زياتر دەبوو.

يـەكێكى تـر لـە سيفەتەكانى خـودا بـريتييە لە بەخشـندەيى، بـە درێژايـى مێـژوو چەندان كـەس بـە بەخشـندەيى ناويان دەركردوە، بـەڵام ناگـەن بـە تۆسـقاڵێكى بەخشـندەيى خودا، يەكێك لەو بەخششە گەورانەى كە خودا بە مرۆڤى بەخشيوە ئەقڵە، ئەوەيە مرۆڤ لـە بونەوەرانى تر جيادەكاتەوە، لە پەنددا دەگوترێت:"**ئەقڵ ميوانە لاى مرۆڤ**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٤٧) لـەم پەنـدەدا دەردەكـەوێ كـە ئـەقڵ وەك ميوانێـك لاى مرۆڤـە، هـەركاتێك خـودا فەرمانبكات ئەم ميوانە دەڕوات و مرۆڤ شێت و ديوانە دەبێت، بۆيە دەگوترێ:"**ئەو خودايەيى كە ژيانى بە ئێمە داوە، لە هەمانكاتدا سەربەستيشى بە ئێمە داوە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٥٠)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرى زاخۆ بۆ ڤەكۆلينێن كوردى

واتا خودا گیانی بە ئێمە بەخشیوە لەهەمانکاتدا سەربەستیشی کردووین لە کارو کردەوەکانمان، بەڵام بە مەرجێ سوود لەو ئەقڵە ببینین کە پێیبەخشیوین.
یاخود دەگوترێ:"**خودا هەتا دەرگایەك نەكاتەوە، دەرگایەك پێوە نادا**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٨) خودا هێندە بەخشندەیە بەندەکانی لەبیرناکات، بەخشندەیی خودا لە بچوکترین دروستکراوی تا گەورەترین دروستکراوی دەگرێتەوە:"**خوا کلاوی بۆ بەڕوو کردووە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٧) هەرچەندە بەڕوو ڕووەکێکی خۆڕسکی چیاکانە، بەڵام بەخشندەیی خودای گەیشتۆتێ و لە بیری نەکردووە.

جۆرێکی تر لە بەخشندەیی خوای گەورە ئەوەیە کە خودا ڕزق دەرە (رزاق)ە، سیفەتی ڕەزاقی تەنها بۆ خودایە و تەنها خۆی دەسەڵاتی ئەوەی هەیە ڕزق بە هەموو بونەوەران بدات، ئەو هەستەیە وا لە موسوڵمانان دەکات تەنها پشت بە خودا ببەستن، بۆیە لە پەندی پێشینان‌دا گوتراوە:" **کە خوا دای، ناپرسێ کوڕی کێی**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ٢٩٨) هەر هەمان بیرۆکە بەشێوەی تریش داڕێژاوە، وەك:"**خودا بیدا لە هێلێك دەیدا**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ١٦٩) هەروەها "**خوا سەر بدا ڕزقیش دەدا**"(خاڵ، ٢٠٠٧: ١٧٠) یان"**خوا کە سەریدا کلاویش دەدا**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ١٧٢)"**تۆش نەبی بە یارم، خوا ئەسازێنێ کارم**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ١٤١) "**خوا دەرێك ئەگرێ و دەرێکی تر ئەكاتەوە**"،(خاڵ، ٢٠٠٧: ١٧١) مەبەستی ئەوەیە تا زیندووبیت ڕزقی تۆ خودا دەیدات و دیاریکراوە، تۆ هەرچەندە هەوڵدەیت و ماندوبیت، تەنها ئەوەندە بە دەست دەهێنی کە خودا بۆی داناویت، بەڵام لەگەڵئەوەشدا لە پەندی‌دا دەگوترێ:"**خوا دەڵێ: لە تۆ حەرەکەت لە من بەرەکەت**"، (خاڵ، ٢٠٠٧ :١٧١)، هەروەها "**خودا خۆی ڕازقە، بەڵام ئەحمێکیش دەوێ**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٧) پێویستە مرۆڤ هەوڵبدات تا ڕزقی خۆی بەدەستبهێنێ، هەوڵدە و پشت بەخودا ببەستە ئەوەیتر خودا ڕێکیدەخات.

دیارە لەهەریەکە لەم پەندانەدا باوەڕبوون و یەقین بوون بە توانا و دەسەڵاتی خودا دووپاتکراوەتەوە، گەر خودای گەورە مەبەستی بێت شتێك بە کەسێك ببەخشێ، ئەوا پێی دەبەخشێت جا گرنگ نییە ئەو کەسە کێیە و چییە.

گیان بەخشین و گیان کێشان یەکێکی ترە لە سیفەتە خواییەکان، تەنها خودا خاوەنی ئەم دەسەڵاتەیە، لە پەندی‌دا گوتراوە:"**ئەو کەسەی گیان ئەدا، گیانیش ئەستێنێ**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ٥٣) واتا ئەوەی گیان دەبەخشێ و گیانیش دەستێنێ تەنها خودایە.

دووەم: باوەڕهێنان بە پێغەمبەرانی خودا و کتێبە ئاسمانییەکان:

بیرکردنەوەی مرۆڤ لە بوونی خودا لە خاڵێکی تردا لە ئاماژەکردن بە پێغەمبەر و نێردراوانی خودادا دەردەکەوێت، باوەڕهێنان بەمانە بنەمایەکی ترە لە بنەماکانی باوەڕ لە ئایینی ئیسلامدا، پێغەمبەر لە عەرەبیدا نَبِي، نَبِيء، رسُول ی پێدەگوترێت (کەریم، ٢٠١٢:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

١٤١)، هەروەها لە زمانی فارسیشدا بە (پیامبر، پیمبر) هاتووە (بابان، ١٣٨٣ هـ: ٦٥)، لە کوردیشدا هەریەکە لە زاراوەکانی:ـ (پەیامبەر، پێغەمبەر، پەیامهێنەر، نێراو، نوێنەر، مژدەهێن، ڕابەر، هەواڵبەر، پەیامگەیین)ی بەرامبەر دێت. جێگەی ئاماژەپێکردنە، خودا لە قورئانی پیرۆزدا ئاماژەیکردووە بەبیست و پێنج پێغەمبەر و نێردراو و بانگخواز، وەک: نوح، إبراهیم، إسماعیل، یوسف، ئەیوب، موسا، عیسا، محمد (د.خ.)، ئەم پێغەمبەرانە خاوەنی کتێبی ئاسمانی بوون کە لە لایەن خودای گەورەو لە ڕێگەی سروشەوە و بۆیان دابەزیووە، ناوەڕۆکی ئەم کتێبانە بریتیبوون لە فەرمان و ڕاسپاردەکانی خودا بۆ مرۆڤایەتی و چۆنیەتی خوداپەرستی و بنەماکانی باوەڕ، باوەڕهێنان بەو پێغەمبەرانە بریتییە لە بنەمای چوارەم لە بنەماکانی باوەڕ، و پێوستە لەسەر موسڵمانان باوەڕییان هەبێت بە پێغەمبەرانی خوداو بە کتێبە ئاسمانییەکان، کەوا هەندێک لەم کتێبانە لە قورئاندا ناویان هاتووە، وەک: تەورات بۆ موساو ئینجیل بۆ عیساو زەبور بۆ داود، صوحوف بۆ ئیبراهیم، و قورئان کە بۆ سەروەرمان پێغەمبەری ئیسلام محمد (د.خ.) دابەزیووە، دیارە ئەرکی سەرەکی پێغەمبەران (ر.خ) بریتی بوو لە بانگکردنی خەڵک بۆ خوا بەیەک ناسین. باوەڕهێنان بەو نێردراو و پێغەمبەرانەی خودا بەشێک لە مەرجەکانی باوەڕ پێکدەهێنن،"بەڵگەیەکی تر لەسەر بوونی خوا ئەو پەیامەیە کە پێغەمبەران (علیهم السلام) هەر لە سەردەمی نوحەوە تا سەردەمی محمد (د.خ) یەک لەدوای یەک هێناویانە، هەموویان قەومەکانییان بانگکردووە بۆ لای خوا و بەیەک ناسینی و پەیوەندی بوون بە خواوە، لە هاوبەش پەیداکردن بۆ خوا و پشتکردنە بەرنامەی خوایش ئاگادارییان کردوونەتەوە و ترساندوویانن. ... خوایش بە نیشانەی ڕۆشن و موعجیزەی گەورەوە پشتیوانی پێغەمبەرەکانی دەکرد، تا بەو موعجیزانە ڕاستییەتی پێغەمبەران بسەلمێنێ و قوڕو قەپیش بە نەیارەکانییان بکات"(القرضاوي، ٢٠١٢: ١٣٢)، لە پەندی پێشیناندا ناوی پێغەمبەران هێنراوە، ناوهێنانیان بەمەبەستی ئەوە بوە کە لاسایی سیفەتەکانیان بکرێتەوە، یاخود بۆ ئەوە بووە بناسرێن، بۆ نموونە:**"لەو محەمەدانە نییە کە سڵاواتی لێ بدرێ"**، (خاڵ، ٢٠٠٧ : ٣٦٥) ئەم پەندە مەبەستی پەیامبەری ئیسلام (محمد د.خ)ە کە هەر جارێك ناوی بهێنرێ سەڵاواتی لەسەر لێبدرێ، بەڵام هەموو محمد ناوێك پێغەمبەر نییە، لە پەندێکی تردا هاتووە:**"عیسایی بە دینی خۆی مووسایی بە دینی خۆی"**، (خاڵ، ٢٠٠٧: ٢٧٦) مەبەست هەردوو پێغەمبەر (عیسا و موسا)یە، کە هەریەکەیان خاوەنی ئایین و شوێنکەوتەی خۆیانن و پەیڕەوی لێدەکەن، هەروەها دەگوترێ: **"وەك نێرەکەرەکەی عوزەیر پێغەمبەر وایە زەڕینی هەیە و پەڕینی نییە"**، (خاڵ،٢٠٠٧: ٤٢٠) باس و ناساندنی پێغەمبەرێکی ترە کە ئەویش (عوزێر) پێغەمبەرە، یەکێکە لە نێردراوەکانی خودای گەورە، لە ڕێگای ئەم پەندانەوە خەڵك ئەم پێغەمبەرانەیان ناسیوە و ڕێزیان لێگرتوون و هەوڵیانداوە لاسایی سیفەتەکانیان بکەنەوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سێیەم: باوەڕهێنان بە قورئان وەك دوا كتێبی ئاسمانی:

ئاشكرایە كتێبی پیرۆزی موسڵمانان قورئانە، موسوڵمانان باوەڕیان وایە كە قورئان وشەی خودایە كە بۆ پێغەمبەر نێردراوە، فەرموودەكانیش بریتین لە وتەكانی محمد (د.خ.)، لەسەر ئەم بنەمایەش زۆرجار لە ئەدەبی كوردیدا ئاماژە بە ناوی پێغەمبەر یان بە قورئان یان بە زاراوەیەكی تایبەت بەم كتێبە ئاسمانییە پیرۆزە كراوە. لەسەر ئەم بنەمایەش زۆرجار لە ئەدەبی كوردیدا ئاماژە بە ناوی پێغەمبەر یان بە قورئان یان بە زاراوەیەكی تایبەت بەم كتێبە ئاسمانییە پیرۆزە كراوە. باوەڕهێنان بە قورئان مەرجێكە لە مەرجەكانی باوەڕ، ناوی قورئان و بە پیرۆز سەیركردنی لە پەندە كوردییەكاندا ڕەنگی داوەتەوە، وەكو:"**زۆر وتن، هەر قورئان خۆشە**"(خاڵ، ٢٠٠٧ :٢٣١)، لە ئیسلامدا داوا لە موسوڵمانان كراوە قورئان بخوێنن، خوێندنی قورئان پاداشتی زۆری هەیە، دیارە لە ناو كۆمەڵدا هەر شتێك زۆر بگوترێتەوە، گوێگران لێی بێزار دەبن، بەڵام لەبەر پیرۆزییەكەی پێیانوایە قورئان بە پێچەوانەی هەموو شتێك تا زۆرتر بگوترێتەوە هەر چێژبەخشە.

بەشی دووەم:

پیرۆزییەكانی ئیسلام و ڕەنگدانەوەی لە پەندا:

لە ئایینی ئیسلامدا، جگە لە باوەڕهێنان كە مەرجێكی سەرەكییە، چەند پیرۆزییەك هەیە لای موسوڵمانان كە وەك ڕەمز و نیشانەیەك بۆ ئایینەكەیان سەیری دەكەن، دەكرێ ئەم پیرۆزییانە دابەش بكەین بەسەر چەند ناونیشانێكدا:

١) **خوداپەرستی و ئەركە ئاینییەكان:** دوای ناسینی خودا و باوەڕهێنان بە توانا و دەسەڵاتەكانی، پەرستن و پابەندبوون دێتە ناوەوە،"ئایین هەوڵێكی ڕێكخراوە بۆ دروستكردنی پردێك، ڕایەڵێك، لە نێوان پیرۆز و ناپیرۆز، پەیپێبراو و پەیپێنەبراودا. واتە پڕكردنەوەی ئەو دابڕان و كەلێنەیە لە جیهاندا و لە بیروهۆشی ئێمەدا. لای (دۆركهایم) ئایین لە دوو ڕەگەز پێكدێت. باوەڕBelief و سروتەكان Rituals كە پشت بە بیروباوەڕ دەبەستێت وەك چۆن هەموو بیروباوەڕێكی ئایینی شتەكان بۆ پیرۆز و ناپیرۆزو ئاسمانی و زەمینی دابەش دەكات"، (جەمال، ٢٠١٦: ٣٨) هەروەكو لە بارەی هۆكاری خوڵقاندن لە لایەن خوداوە قورئانی پیرۆز دەفەرموویت:ـ [و مَا خَلقْتُ الْجِنَ و الْإِنْسَ إِلا لِيعْبُدُونِ]، (سورەتی الذاریات، ئایەتی ٥٦) واتا:"بێگومان من جنۆكە و ئادەمیزادم بۆ ئەوە دروستكردووە كە هەر من بپەرستن و فەرمانبەرداری من بن"، (أمین، ٢٠٠٤: ٥٣٣) دروستبوونی مرۆڤ و فەراهەمكردنی سروشت و گەردوون بۆ ئەوەی مرۆڤ سوودیان لێ وەربگرێت، لە ڕێگەی ئەمانەوە خوداپەرستی بكەن، ناردنی پێغەمبەران بۆ ئەوە بووە تا ڕێنیشاندەریان بن و فێری خواپەرستییان بكەن و وەڵامی پرسیارەكانییان بدەنەوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

خوداپەرستی بە هۆکارێک لە هۆکارەکانی بەختەوەری دەزانرێت، ئەو بەختەوەری و خۆشبەختییە بەشێک لە باوەڕهێنان بەبوونی خوای گەورە لەشێوەی نزاو پاڕانەوەو هاوارەکانمان لەخودا دەردەکەوێت، زۆرجار دەبینین"نزای (خودایە ڕۆزیمان بدەیت و زیاد بکەیت) لە نوێژو نزاکاندا بەستنەوەیەکی ڕۆحی و گرێدانێکی نێوان مرۆڤ و خودایە. مرۆڤی باوەڕداریش لە ڕێگەی جۆرێک بەرژەوەندییەوە لەگەڵ خۆی دەدوێت و لە خودا نزیک دەبێتەوە"، (جەمال، ٢٠١٦: ٣٦٢) هەروەها ئەوانەی باوەڕییان بە بوونی خودای خوڵقێنەر هەیە، بەردەوام گوزارشتی سوپاسگوزاری بۆ خودا دەردەبڕن، ئەم ڕەفتارەش لە قورئانی پیرۆزدا ڕەنگیداوەتەوە، بۆ نموونە لە سورەتی (ئیبراهیم)دا هاتووە: [و إذ تَأذنَ ربُكُمْ لئِنْ شَكَرتُمْ لأَزِيدَنَكُمْ ولئِنْ كَفرتُمْ إنَ عَذابِي لشَدِيدُ]، (سورەتی ئیبراهیم، ئایەتی ٦) واتە" لە یادتان بێت کە پەروەردگارتان بڕیاریداوە، سوێند بەخوا ئەگەر سوپاسگوزار و شوکرانەبژێر بن، ڕزق و ڕۆزی و نازو نیعمەتتان بەسەردا دەڕژێنم و زیادی دەکەم، بەڵام ئەگەر ناشکور و سوپاس ناپەزێڤ بن، بەڕاستی ئەوکاتە ئیتر تۆڵە و سزای من زۆر بە ئازار دەبێت"، (أمین، ٢٠٠٤: ٢٥٦) ئەو شوکرانەیە لە نوێژ و پاڕانەوەکانماندا دەردەکەوێت، دیارە لە ئاینی ئیسلامدا یەکێك لە پێنج کۆڵەکەکەی ئیمان نوێژکردنە، بابەتی نوێژکردن لە پەنددا ڕەنگی داوەتەوە، بە مەبەستی هاندان بۆ پتەوکردنی پەیوەندی نێوان مرۆڤ و خودا:"**سەری بە سوجدەوە ڕۆیوە**"(خاڵ، ٢٠٠٧: ٢٤٧)، سوجدە وشەیەکی عەرەبیە لە بری وشەی کڕنوشی کوردی بەکارهێنراوە، ئەم وشەیە لەگەڵ دەرکەوتنی ئاینی ئیسلام هاتۆتە ناو فەرهەنگی زمانی کوردییەوە، واتا ئەوەندە پەیوەستە بە ئایین و بەهێزکردنی پەیوەندی خۆی لەگەڵ خودادا بەردەوام خەریکی نوێژ و شەو نوێژە، هەرکەسێك زۆر نوێژ بکات بەشی پێشەوەی پرچی دەڕوتێتەوە و وەك نیشانەیەکی لێدێت و پێوەی دیار دەبێت، ئەمەش وەك نیشانەی جیاکەرەوە دادەنرێ لەگەڵ کەسانی تر، کەسی نوێژکەر و لە خودا ترس وەك لەناو ئیسلامدا باوە، شێوەی ڕوخساری کراوە و ڕوونە، یاخود زاراوەی دەموچاو" نورانی" بۆ بەکاردەهێنرێ، ئەم زاراوەیەش لە پەندی پێشیناندا بەکارهێنراوە و هەیە:"**ئیشکەری شیرینی، نوێژەری نوورینی**"(عوسمان، ٢٠٠٨: ٦١)، واتا هەرکەسێك کاربکات کەسێکی خوێن شیرین و خۆشەویستە، و هەرکەسێکیش نوێژکەر بێ ئەوا کەسێکی نورانییە، لەم پەندەدا لەپاڵ خواپەرستی و عیبادەت، کارکردنیش وەك عیبادەت هەژمارکراوە، چونکە ئایینی ئیسلام بەردەوام هانی کارکردن دەدات و دژی تەمبەڵی و کارنەکردنە.

لە پەندێکی تردا هاتوە:"**خوام لێ لارە و بەندەم لێ بێزارە**"، (خاڵ، ٢٠٠٧ :١٧٤) مەبەست ئەوەیە هەر کەسێك خودای خۆی لێی ڕازی نەبێت، بەندەکانی خوداش لێی بێزاردەبن، ئەم دوو پەندەی سەرەوە لە ڕووی مەبەستەوە زۆر لە یەکتری نزیکن و بە نزیکەیی هەمان واتا دەدەن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لە کوردەواریدا ئەو کەسانەی زۆر سەر ڕاست و خوداپەرستن بە پەندێك وەسفیان دەکەن:" **بەرماڵی بەسەر ئاوەوە ئەگەڕێ**"(خاڵ، ٢٠٠٧: ٩٢)، واتا کەسێك خوداپەرستێکی ڕاستەقینە و باوەڕدارێکی تەواوبێت، هەموو کارێکی ئاسان دەبێت و خودا سەری دەخات.

٢) **کەسایەتییە ئاینییەکان:** لە هەندێ پەنددا ناوی هێندێ کەسایەتیش هێنراوە کە پێغەمبەر نەبوون، بەڵام لە ناو ئایینی ئیسلامدا پێگەی خۆیان هەبووە، ناویان بە چاکە هێنراوە، بۆ نموونە یەکێك لەو کەسایەتیانە (محەمەدی مەهدی)یە، گوایە لە ڕۆژەکانی کۆتایی دونیادا دەردەکەوێ و دەبێتە فریادڕەسی موسڵمانان، دەگوترێ:"**دیانەت لێرە زۆر کزە، محەمەد مەهدیەکی پێویستە ئێرە**". (عوسمان، ٢٠٠٨: ١١١).

هەروەها لە پەندی کوردیدا، ئاماژە بە دوانزە پێشەواکەی مەزهەبی شیعەش کراوە، بەهۆی ئەوەی بەشێکی کورد سەر بە ڕێبازی شیعەن:"**دەستی دوانزە ئیمامی بڕیوە، بە شوێن چواردە مەعصوما ئەگەڕێ**". (خاڵ، ٢٠٠٧ :١٩٤) شێخیش وەك نازناوێکی ئایینی بێبەش نەبووە لە دەرکەوتنی لە پەندی کوردیدا: "**شێت بەرنە لای شێخ، شێخ بەرنە لای کێ!**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ١٢٨) دیارە لە کۆندا هاوشێوەی پزیشکی ئێستا، خەڵك سەردانی شێخەکانیان دەکرد بە مەبەستی چارەسەرکردنی نەخۆشییەکانیان، بە تایبەتی ئەو نەخۆشانەی کە کێشەی دەروونیان هەبوو.

٣) **شوێنە ئاینییەکان:** باسکردنی پەرستگا و شوێنە ئایینیەکان لە پەندی پێشینانددا بوونیان هەیە، بە تایبەتی ئەو شوێنانەی کە پەیوەندییان بە ئاینی ئیسلامەوە هەیە، وەك مەککە و کەعبە و مزگەوت، ناوهێنانی ئەو شوێنانە لە پاڵ ناوی ئەو کەسانەدا دێت کە سەردانی دەکەن، وەك کەعبە کە شوێنی سەردانکردنی حاجیانە، مزگەوتیش شوێنی مەلا و نوێژکەرانە، ئەمانەش هەموو لە پەندی پێشینانددا ڕەنگدەداتەوە، وەك:"**حاجی، حاجی لە مەککە ئەبینێ**"، (خاڵ، ٢٠٠٧ :١٥٩) مەبەست لەوەیە هەرکەس و گروپێك لە هەرشوێنێك بێ ئەوا هاوشێوە و هاوکوفی خۆی دەدۆزێتەوە، حاجییەکان کە لە مەککە بن، بێگومان جگە لە حاجی کەسی تر نابینن، یاخود لە پەندێکی تردا هاتووە:"**باوەڕت نەبێ بە حەرام زادە ... هەتا لە حەجیش دیت خۆتی لێ لادە**"،(عوسمان، ٢٠٠٨: ٦٤) کەسێك کە حەرام زادەبوو تۆ لێی دوورکەوە تەنانەت ئەگەر لە حەجیش بێت شیاو نییە لێی نزیك بیتەوە.

کەعبەش وەك شوێنێکی پیرۆزی موسڵمانان لە پەندەکاندا دەرکەوێت، بۆ نموونە:"**ناپیاو ئەگەر ماڵی بوو بە کەعبە سەری پیا مەکە**"، (خاڵ،٢٠٠٧ : ٣٩٧) وەك زانراوە لای هەموان کەعبە ماڵی خودایە و هەموو کەسێك دەتوانێ سەردانی بکات، بەڵام

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کەسێك کە ناپیاو بوو، هەرچەندە ماڵەکەی جێگەی کۆبوونەوە و ڕووتێکردنی خەڵك بێت، تۆ سەردانی مەکە.

هەر پەیوەست بەو شوێنانەی سەرەوە، دیارە لە ناو کەعبە شوێنێکی دیاریکراو هەیە کە لە قیبلەی موسوڵمانان ناسراوە، کە لای موسڵمانان پیرۆزی خۆی هەیە و پێویستە هەمو موسڵمانێك بزانێ کەوتۆتە کوێوە، ئەوەش لە پەنددا دەردەکەوێت، بۆ نموونە:"**خزم قیبلەیە، قەت خراپ نابێ**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ١٦٨) گەر قیبلە هەرچیەکی بەسەردابێت هەر قیبلەیە و خراپ نابێ، بەهەمان شێوە خزمیش هەرچەندە خراپ بێ، نابێ دەستبەرداری ببین.

باسکردنی مزگەوتیش وەك شوێنێکی ئایینی لەنێو ئەدەبیاتی کوردیدا پایەو گرنگی خۆی هەیە، بەدەر لەوەی کە شوێنی پەرستنی خودایە، لە کۆندا وەك قوتابخانەی ئێستا، خەڵك تێیدا فێری خوێندەواری دەبوو، زۆربەی نوسەران و شاعیرانمان دەرچوی حوجرە و مزگەوتەکانن، لە پەندی پێشیناندا گرنگی زۆر بە مزگەوت دراوە، بۆ نموونە:"**هەتا ماڵ وێستابێ، مزگەوت حەرامە**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ٤٢٨) واتا خزمەتکردنی ماڵ پێش مزگەوتە، لە باسکردنی مزگەوت زۆربەی جارەکان ناوی مەلاش لە پاڵیدا بەکاردەهێنرێ، مەلا و مامۆستایانی ئاینیش وەك کەسایەتیەکی تری ئایینی پێگەی خۆیان هەیە، لە هەندێ پەنددا پیاهەڵدان بە مامۆستایانی ئایینی دەبینرێ، وەك دەڵێ:"**هەرکە ترسی نەما، مەلای لە یاد دەچێتەوە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ١٨١) واتا بۆ ڕەواندنەوەی ترس و دڵەڕاوکێ سەردانی مەلایان کردووە، لە کۆندا بۆ نوشتە سەردانی مەلاکانیان دەکرد تا ئەوەی لە دڵیانە بێتەدی، یاخود لە پەندێکی تردا هاتووە:"**مزگەوت بێ مەلا نابێ**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ٣٨٨) واتە مەرجی بوونی مزگەوت بوونی مەلایە، بۆ ئەوەی کاروباری ئاینی جێبەجێ بکات.

لە هەندێك پەندی تردا سەرزەنشت و ڕەخنەلێگرتن بەرچاودەکەوێ، گوتراوە:"**کە پارەت دا مەلا لە مزگەوت دەرئەهێنێ**"، (خاڵ، ٢٠٠٧ : ٢٩٧) وەك دیارە شوێنکاری مەلا و مامۆستای ئاینی مزگەوتە، بەس لێرەدا ڕەخنە لەو جۆرە مامۆستا ئاینییانە دەگرێ کە بۆ بەرژەوەندی مادی هەموو کارێك دەکەن، تەنانەت دەتوانی لە بەرامبەر بڕێك پارە لە مزگەوتەکەی بە دەریبنێیت.

هەروەها دەگوترێ: "**وتی: بێنە مەلا، وتی ئەستغفرالله، وتی هانێ مەلا! وتی بارەك اللە**"، (خاڵ، ٢٠٠٧ :٤٢١) مەبەستی ئەوەیە بەشێك لە مامۆستایانی ئایینی ئامادەنین هیچ ببەخشن، هەر کاتێك داوای شتێکیان لێبکرێت ئایین وەك ئامرازێك بەکاردەهێنن بۆ دەربازبوون، هەروەها بۆ وەرگرتنیش بە هەمانشێوە ئایین لە بەرژەوەندی خۆیان بەکاردەهێنن، یان:"**شەرعم لەگەڵ مەلایە، هاوارم بۆ تۆ خوایە**"، (خاڵ، ٢٠٠٧ :٢٦٥) واتا شەرع و کارم

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەگەڵ مەلایە، بەڵام خودایە تۆ پشت و پەنامبە، من ناتوانم لە مەلا ببەمەوە، هەروەکو نموونەکەی پێشوو، لێرەشدا ئایین بۆ بەرژەوەندی و خۆ دەربازکردن بەکارهێنراوە.

جا بەهۆی ئەوەی مزگەوت شوێنی خواپەرستی نوێژکردنە، زۆرینەی خەڵك لەو شوێنەدا یەکتری دەبینن، لە کۆندا شوێنی کۆڕ و کۆبونەوە بووە، ئەم یەکتربینینە لە پەندی کوردیدا باسکراوە:**"نە نان و پیازم لە گەڵیدا خواردووە، نە باوکمان لە یەك مزگەوتدا نوێژی کردە"**، (عوسمان، ٢٠٠٨: ١٧٦) واتا ئەو کەسە ناناسم و هیچ جۆرە پەیوەندییەکم لە گەڵیدا نییە.

٤) **زیندوبونەوە و ڕۆژی دوایی:** موسوڵمانان باوەڕییان بە ڕۆژی دوایی هەیە، گرنگی زۆری پێدەدرێ، چونکە ئەمڕۆژە ڕۆژی حەق و لێپرسینەوەیە، ئەو ڕۆژەی کەوا جیهان کۆتایی دێت و مردووەکان هەموو زیندوو دەبنەوە و بەرەو حەشر و حسابی خودا دەچن و لەوێوە بەرەو بەهەشت یان دۆزەخ ڕەوانە دەکرێن، ئەمەش ئەوساتە ڕوودەدات" کاتێک کە فریشتەی ڕاسپێدراو بە فووکردن، فوو دەکات و ژیان لە سەر زەوی بە تەواوی کۆتایی دێت"، (خالد، ٢٠٠٩: ٢٦٦) هەروەکو لە قورئاندا دەفەرموێت: [و نُفِخَ فِي الصور فَصعِق مَنْ فِي السَمَاواتِ و مَنْ فِي الأرض إلا مَنْ شَاء اللهُ ثمَ نُفِخَ فِيهِ أخْرى فإذا هُمْ قِيام ينْظرون]، (سورەتی الرمز، ئایەتی ٦٨) واتە بە فووکردن لەو ئامێرەی دەنگ پەیدادەکات و بە شەیپوور(صور) ناسراوە، ئەوانەی لە ئاسمانان و لە زەوییدان هەموو گیانیان لە دەستدەدەن، بە فووکردنێکی تر هەموویان زیندوودەبنەوە و لە بەردەم خودادا بۆ حەشر و حیساب دەوەستن، (کۆیی، ٢٠٠٩، ب.٨: ٢٥٢) هەرچەندە هیچ کەس لەوێ نەهاتۆتەوە و کەس نازانێت ڕۆژی قیامەت چی ڕوودەدات، بەڵام زانیارییمان لە سەرچاوە ئایینەکاندا پێگەیشتووە، بە پێی زۆر لە ئایین و بیروباوەڕەکان، بە تایبەتی ئایینی ئیسلام کە ئایینی زۆربەی دانیشتووانی ئەم هەرێمەی ئێمە پێکدەهێنێت، پێویستە باوەڕمان بەو ڕۆژە هەبێت، ئەوانەی کە باوەڕییان پتەوە و کردارەکانییان بەپێی ئایین و یاساکانی خودا و کتێبە ئاسمانییەکان پەسەند کراو بێت، ئەوا لە پاداشتی کار و ڕەفتارەکانییان بەرەو بەهەشت ڕەوانە دەکرێن، کە شوێنێکی پڕ لە باخ و درەخت و جوانییە و شوێنی خۆشی و کامەڕانییە، لە بارەی بەهەشتەوە ئایینی ئیسلام بۆمان دەگێڕێتەوە کەوا خودای گەورە باوکە ئادەمی لە بەهەشت خوڵقاند و دایکەحەواش لە جەستەی ئەوەوە خوڵقێنرا، بەڵام دوای ئەوەی فەرمانی خودایان شکاند لە بەهەشت دەرکران و لە سەر ڕووی زەوی نیشتەجێکران، هەروەکو دەفەرمووێت:-[و قُلنَا يا آدَمُ أسْكُنْ أنْتَ وزَوْجُک الجَنة وكُلا مِنْهَا رغَدًا حَيث شِئْتُمَا و لا تَقْربَا هذه الشَجَرة فَتَكُونَا مِن الَظالِمِين]، (سورەتی البقرة، ئایەتی ٣٥) واتا:" ئینجا وتمان: ئەی ئادەم خۆت و هاوسەرت لەم بەهەشتەدا ژیان بەرنە سەر و نیشتەجێ بن لەهەر کوێ حەزدەکەن بخۆن و بخۆنەوە بە تێروتەسەلی، بەڵام نزیکی ئەم درەختە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

مەکەون (درەختێکی دیاریکراو بۆ تاقیکردنەوە لێیان قەدەغەکرا) ئەگینا دەچنە ڕیزی ستەمکارانەوە"، (أمين، ٢٠٠٤: ٦) هەروەها دەفەرموێت:[فَوَسْوَسَ لهُمَا الشَيْطانُ لِيُبْدِي لهُمَا مَا وري عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا و قَال مَا نَهَاكُمَا ربُكُمَا عَنْ هَذهِ الشَجَرة إلا أنْ تَكُونَا مَلَكيْنِ أوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِين]، (سورەتی الأعراف، ئایەتی ٢٠) تەفسیری ئەم ئایەتە بەمشێوەیە دەبێ:"(شەیتان ئەو سنوورەی بۆ ئادەم و حەوا بە فرسەت زانی) و ئینجا کەوتە فریدانی وەسوەسەو خەتەرەو خەیاڵ بۆ ناو دڵ و دەروونیان تا ئەو عەیب و عارەیان دەربخات کە شاراوە بوو لێیان (دوایی خۆی ئاشکراکرد) و پێی وتن: پەروەردگارتان ئەم درەختەی لێ قەدەغە نەکردوون تەنها لەبەرئەوەیە نەوەکو ببنە فریشتە، یاخود بۆ ئەوەیە نەوەکو لە نەمران بن!"، (أمين، ٢٠٠٤: ١٥٢) کەواتە بە پێی دەقی قورئان، ئادەم و حەوا لە لایەن شەیتانەوە هەڵخەڵەتێندران، بەمهۆیەشەوە لە بەهەشت دەرکران و گشت مرۆڤەکانیش لە ماوەی ژیانیاندا لە تاقیکردنەوە دادەبن، و تەنها ئەوانەی لە تاقیکردنەوەی ژیان دەردەچن گەیشتن بە بەهەشتیان پێ ڕەوا دەبنیرێت، ئەوانەش کە لە تاقیکردنەوەکە دەرناچن، ئەوا بۆ دۆزەخ دەنێردرێن و لەوێدا سزای خۆیان وەردەگرن.

ئەو بیروباوەڕەش لە پەندی پێشیناندا بەرچاودەکەوێ، بۆ نموونە: **"ئەوەی ئەمڕۆ نانی باشی حەرام ئەخوات، سبەی ژان ئەخوات"**، (عوسمان، ٢٠٠٨: ١٣) مەبەست ئەوەیە ئەوەی لەم دونیایەدا ماڵی حەرام بخوات لە ڕۆژی لێپرسینەوەدا لە سزای ئەم کارەی ئازار و ژانی دەرخوارد دەدەن، یان:**"تاکو ماوی لە دنیادا بکە کاری چاکە، نەکا لە پڕدا بمریت، ببیت بە بێیار بۆ سەر ئەم خاکە"**، (عوسمان، ٢٠٠٨: ١٤) ئەم پەندە ئامۆژگاریکردنە بۆ ئەوەی کاری چاکە بکەین، چونکە لە ڕۆژی دواییدا ئەم چاکەکردنە یارمەتیدەرە و بەرەو بەهەشت ئاڕاستەمان دەکات. هەروەها هەر لەمشێوەیەدا هەوڵدان بۆ دورکەوتنەوە لە گوناهـ و تاوان بەهۆی ترس لە ڕۆژی دوایی لە پەندەکاندا دەبینرێ:**"بمانزانیایە مردن کەی دێت هەرگیز گوناهم نەدەکرد"**، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٧٣) چونکە لەمڕۆژەدا هەموو چاکە و خراپەکان دەخرێنە ڕوو، و پاداشتی کردەوەکانت وەردەگری.

٥) **فەرمان و ئەحکامی ئاینی:** ئایینەکان فەرمان و ئەحکامی تایبەت بە خۆیان هەیە، ئەم فەرمانانە لە کتێبە ئاسمانیەکان و وتەی پێغەمبەراندا ڕەنگیداوەتەوە، ئایینی ئیسلامیش خاوەن فەرمان و ئەحکامی تایبەت بە خۆیەتی، ئەم فەرمانانە لە پەندی پێشینانیشدا هەیە، یەکێك لە فەرمانەکان دوورکەوتنەوەیە لە حەرام خواردن و حەرام خۆری خۆ بە دوورگرتن لێی، ئەم بابەتە بە چەندان پەند ئاماژەی بۆ کراوە، هەروەکو دەگوترێ:**"پارەی حەرام هەر لە ڕێگەی حەرامدا سەرف دەکرێت"**، (عوسمان، ٢٠٠٨ : ٨٣) ئەوەی کە بە حەرامی بەدەست دێ لە ڕێگەی حەرامدا سەرف دەکرێ و سوودی بۆ مرۆڤ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

نابێ، ئەگەر مرۆڤ زۆر پێویستی بوو، لەوانەیە پەنا بۆ حەرامیش ببات تا ژیانی خۆی پێ ڕزگار بکات، لەمبارەیەوە دەگوترێ:"**نا عەلاجی حەرام حەلاڵ دەکا**". (خاڵ، ٢٠٠٧ :٣٩٨).

هاندان و هەوڵدان بۆ ئەنجامدانی کاری چاکە یەکێکی ترە لە فەرمانەکانی ئایین، بەڵام ئەم چاکەکردنە یاسا و ڕێسای خۆی هەیە، بۆ نموونە دەبێ بە نهێنی بێ، لەمبارەیەوە لە پەندا دەگوترێ: "**ئەو چاکە چاکە، باس نەکرێت لە کاتی چاکە و خراپە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٥١) پێویستە بە جۆرێك خێر و چاکە بکەی کە لە پێناو خودا دابێت نەك لەپێناو ناوناوبانگ، هەربۆیە دەگوترێ:" **کە چاکە ئەکەی مەیڵێ لە لای کەس، بۆ زەوقی خۆت بێ و خوا بزانێ بەس**"،(عوسمان، ٢٠٠٨: ١٥٣) هەروەها هاندانی خەڵکیش بۆ کاری چاکە جێگەی بایەخ و ڕێز بووە لای کوردانی موسوڵمان، بۆیە لە پەندێکدا دەڵێن:"**کەسێ کە ڕێنمایی چاکە بکات، لەو خێری کەمتر نییە**"،(عوسمان، ٢٠٠٨: ١٥٢) تەنها چاکەکردن خێرت پێناگەیەنێ، بەڵکو ڕێنمایی کردنی کەسێك بۆ چاکە کردن خێرت پێدەگەیەنێ.

لە ئایینی ئیسلامدا بابەتی پاکوخاوێنی گرنگی خۆی هەیە، پێویستە مرۆڤی موسڵمان دڵ و دەروونی پاك بێ، هەروەها لە کاتی ئەنجامدانی ئەرکە ئایینییەکانی وەك نوێژکردن، دەستنوێژگرتن ئەرکە و دەبێ ئەنجامبدرێ، بۆیە دەگوترێ:"**بێ دەستنوێژ، نوێژ ناکرێت**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٧٤) ئەو پاکوخاوێنییە لە ئایینی ئیسلامدا گرنگی زۆری پێدەدرێ، بەردەوام جەخت لەسەر پاکوخاوێنی دەکرێتەوە، لە پەندی کوردیشدا ئەم بابەتە بایەخی پێدراوە:"**مردوو و زیندوو بە ئاو پاك ئەبێتەوە**"، (خاڵ، ٢٠٠٧ :٣٨٦) بۆ پاککردنەوە ئاو یەکێکە لە ئامرازەکان، پێویستە هەموو کەسێك، زیندوو بێ یان مردوو بە ئاو پاکبکرێنەوە. لە بەرامبەر پاکوخاوێندا، پیسی هەیە، هەرکاتێك مرۆڤ پیس بوو لە خودا دوور دەکەوێتەوە و دەبێتە دۆستی شەیتان، بۆیە دەگوترێ:"**نینۆکت درێژ بوو شەیتان نوێژی لەسەر ئەکا**"، (خاڵ،٢٠٠٧ :٤١٤) خودا پاکە و پاکەکانی خۆشدەوێ، پێوستە مرۆڤیش هەمیشە پاکوخاوێن بێ.

یەکێکی تر لە فەرمانەکانی ئایینی ئیسلام وتنی ناوی خودایە لە پێش دەستپێکی هەموو کارێکەوە، بۆ نموونە پێش دەستکردن بە نان خواردن پێویستە ناوی خودا بهێنرێ، ئینجا دەست بەخواردن بکرێ، ئەم بابەتەش لە پەندەکاندا ڕەنگیداوەتەوە، بۆ نموونە دەگوترێ:"**سفرەی بەتاڵ (بسم الله)ی لێ ناکرێ**"، (خاڵ،٢٠٠٧ :٢٥٤) لێرەدا وا دەردەکەوێ دەبێ سفرەی نانخواردن ئامادەبێ و ئنجا بسم الله بکرێت و دەست بە خواردن بکەن، بەڵام واتای دووری پەندەکەش ئەوەیە کە دەبێ کار و کردەوەکان تەواو ئامادەبن ئنجا دەستی بۆ ببردرێ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

فەرمانەکان بۆ پێش نانخواردن ئەوەیە لە سەرەوە گوتمان، بەڵام لە کۆتایی و لێبوونەوە لە خواردن پێویستە سوپاسی خودا بکرێ لە سەر نیعمەتەکانی، لە پەندیشدا ئەمە دەبینرێ، بۆ نموونە:"**تا من وتم بسم الله، ئەو وتی: الحمدالله**"، (خاڵ،٢٠٠٧: ١٣١) واتا تا من دەستم بۆ کارەکە برد، ئەو چاوەڕێی منی نەکرد و کۆتایی پێهێنا.

خزمەتکردنی دایک و باوک ئەرکێکە لەسەر شانی منداڵ، پێویستە ئاگاداری دایک و باوکیان ببن و تا لە ژیاندا ماون بە باشترین شێوە خزمەتیان بکەن، ئەمەش فەرمان و ئەحکامی ئایینیە و هەمان بابەت لە پەندی پێشیناندا هەیە، بۆ نموونە:"**ئەو کەسەی خزمەتی دایك و باوکی نەکات بۆ ڕەزابوونیان، هیچ کات جێگەی باوەڕی دراوسێکەی نییە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٥٣) ئەوە ئەرکێکە و پێویستە، وەك چۆن لە منداڵیدا ئێمەیان گەورەکردووە و خزمەتیان کردوین تا گەیشتوین بە ئەمڕۆ، بە هەمان شێوە پێویستە ئێمە چاکەیان بدەینەوە و خزمەتیان بکەین.

ئەنجام:

لە ئەنجامی ئەم لێکۆڵینەوەیە گەیشتین بە چەند ئەنجامێك، دەتوانین گرنگترینیان لەم چەند خاڵەدا ڕیزبکەین:

١. ئەوەی لە فەلسەفەی پشت زۆربەی پەندی پێشینانی کوردیدا ڕەنگدەداتەوە بریتییە لە ئامۆژگاری و ڕێنمایی ئایینی.
٢. پەندی پێشینانی کوردی دوای هاتنی ئایینی ئیسلام و باوەڕهێنان بە ئاینی ئیسلام، بەرگێکی نوێی پۆشیوە و چەندان پەندی نوێ هاتوونەتەکایەوە بۆ خزمەتی ئایینە نوێیەکە.
٣. بەهۆی باوەڕهێنانی زۆرینەی کورد بە ئایینی ئیسلام، زۆر لەو پەندانەی کە پێش دەرکەوتنی ئایینی ئیسلام هەبوون، لەناوچوون و نەماون.
٤. پەند وەك ئامرازێکی فێرکاری ئایینی بەکارهێنراوە، بەهۆی ئەوەی سادە و ساکارە و زوو بڵاودەبێتەوە، بۆیە بۆ بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلام و گەیاندنی پەیامی ئایینەکە سوودی لێوەرگیراوە.
٥. زۆرینەی پەندە ئایینیەکان، وەرگێرانی دەقەکانی قورئان و وتەی پێغەمبەری ئیسلامن، بەشێوەیەکی سادە و ساکار داڕێژاونەتەوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەرچاوەکان:

- قورئانی پیرۆز.

أ. بە زمانی کوردی:

١. أمین، بورهان محەمەد، (٢٠٠٤)، تەفسیری ئاسان بۆ تێگەیشتنی قورئان، پێداچوونەوەی لیژنەیەک، چ.٢، لە بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی ڕۆشنبیر، سلێمانی – هەولێر، تهران، نقش و نگار.

٢. بیمار، عبدالرزاق، (١٩٩٨)، پەخشانی کوردی، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی زنجیرەی ژمارە ٣١٤، دار الحریهة للطباعة، بغداد .

٣. پاڵەوان، سەلاح حەسەن، (٢٠٠٨)، داهێنان و مەرگ، لێکۆڵینەوە، لە چاپکراوەکانی پرۆژەی یانەی قەڵەم، چاپی دووەم، چاپخانەی یاد.

٤. جەمال، نەوزاد، (٢٠١٦)، فەلسەفەی ئایین، فەلسەفاندنی چییەتی و پێکهاتەکانی ئایین، نەوزاد جەمال، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپخانەی سەردەم، کوردستان، سلێمانی، چاپی یەکەم.

٥. حسین، هیمداد (٢٠٠٧) ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، چاپی یەکەم، کەرکوك.

٦. خاڵ، شێخ محەمەد، (٢٠٠٧)، پەندی پێشینان، چاپخانەی شڤان.

٧. ڕەسوڵ، شوکریە (د.)، (١٩٨٩)، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، ب٢، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر .

٨. ڕەسوول، عیززەدین مستەفا، (١٩٧٠) ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی، بەغداد .

٩. سیوەیلی، ڕێبوار، (٢٠٠٦)، نووسین و بەرپرسیاری، چاپ و بڵاوکردنەوەی چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی.

١٠. عوسمان، کاروان، (٢٠٠٨)، پەندە باوەکان، خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما، سلێمانی.

١١. عەزیز، حەمید، (٢٠٠٥)، سەرەتایەک لە فەلسەفەی کلاسیکی یۆنان، لە بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران . هەولێر.

١٢. عەلی، سەیدۆ داود، (٢٠٠٩)، قوتابخانە فەلسەفییەکان، وەرگێڕان، میهرداد میهرین، لە بڵاوکراوەکانی خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕەنج.

١٣. القرضاوي، شێخ الإسلام د. یوسف، (٢٠١٢)، بوونی خوا، و. حسن پێنجوینی، پێداچوونەوەی قانع خورشید، چ. ٢، پرۆژەی بیری میانڕەو، لە بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی هەورامان.

١٤. کەریم، تۆفیق، (٢٠١٢)، کاریگەری ئیسلام لەسەر کەلتووری کورد، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانا.

١٥. کۆیی، مەلای گەورە، (مەلا محمد)، (٢٠٠٩)، تەفسیری کوردی لە کەلامی خوداوەندی، ب. ٨ ، نووسینگەی حەمدی بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن، سلێمانی، چا. حەمدی.

١٦. کەریم، ڕزگار، (١٣٨٥)، فەرهەنگی دەریا (عەرەبی . کوردی)، ب. ١، ئا :ـ ناشر :ـ نەشری ئیحسان، کتابخانە ملی إیران، تهران.

١٧. نەقابەی مامۆستایان، (٢٠٠٩)، سەرنجێك لە دەروازەی فۆلکلۆری کوردەوە، چاپ دووەم، دەزگای ئاراس، هەولێر.

گۆڤار:

– دەربارەی چەمکی خودا لە ئایینەکان و قۆناغی بەر ئایینەکاندا، نەوزاد جەمال، گ. کەوانە، ژ. ٣، ساڵی یەکەم، ئەیلولی ٢٠١١.

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ب. به زمانی عەرەبی:

١. حقيق، محمد، (١٩٧٨)، الامثال الشعبية فى ليبيا، منشورات الشركة العامة للنشر و التوزيع و الاعلان.
٢. خالد، عمرو، (٢٠٠٦)، قراءة جديدة و رؤية في قصص الأنبياء، عمرو خالد، ط. ٢، دار المعرفة للطباعة و النشرو التوزيع، بيروت . لبنان.
٣. خالد، عمرو، (٢٠٠٩)، قصص القرآن، عمرو خالد، الدار العربية للعلوم ناشرون، بيروت- لبنان، الطبعة الأصلية الأولي، مطابع الدار العربية للعلوم.
٤. ضموم، صفاء- لوز، وسام (٢٠١٧)، البعد النفسى فى الحكايه الشعبيه، نماذج مختارة، من الوطن العربي، رسالة الماجستير.
٥. الكتاب المقدس، (١٩٩٤)، كتاب الحياة، أي كتب العهد القديم و العهد الجديد، و قد ترجم بلغة عربية حديثة، تم جمعه في جي. سي. سنتر، ط. ٤، مصر الجديدة، القاهرة، كتاب التكوين.
٦. كتورة، د. جورج، (٢٠١٢)، أطلس الفلسفة، بيتر كونزمان، فرانز- بيتر بوردكارد، ترجمة، المكتبة الشرقية، بيروت – لبنان.
٧. الماوردي، علي بن محمد بن حبيب، (١٩٩٩)، المتوفي ٤٥٠ هـ تحقيق: المستشار الدكتور فؤاد عبدالمنعم أحمد، الأمثال و الحكم، دار الوطن للنشر، المملكة العربية السعودية.
٨. النبلاوي، عايدة فؤاد، (٢٠١٥)، الحكايات الشعبية العمانية و دلالتها الإجتماعية و الثقافية، مجلة العلوم الإجتماعية، جامعة السلطان قابوس.

ج. به زمانی فارسی:

- فرهنگ فارسی کوردی، بابان، شکرالله بابان، چاپ أول، انتشارات کردستان، سنندج، إيران، نوبت ١٣٨٣ هەتاوی.

د. به زمانی ئینگلیزی:

- www.ar.wikipedia.org
- www.islammemo.cc

الأمثال الشعبية الكوردية في مرآة الفلسفة الدينية

الملخص:

الكورد معروف بأنهم صاحب تراث غني ، كل موضوع متعلق بحياة الكورد انعكس في تراثه، وهذا الانعكاس إما يكون في الأغاني أو الحكايات أو الأساطير أو الأمثال الكوردية، الأدب التراثي الذي هو مرآة حياة الشعب، حمل في طياته واجبات ونشاطات والأفراح والأحزان هذا الشعب، ونقل شفهيًا جيلا بعد جيل، والشعب الكوردي بعد ظهور الإسلام كسائر الشعوب الأخرى في المنطقة آمن بالدين الجديد ومارسه، إذا كان الأدب مرآة المجتمع فلا شكّ أن اختلاط الدين الإسلامي بالمجتمع الكوردي انعكس في تراثه، والذي سلطنا الضوء عليه في هذه الدراسة هو انعكاس الفلسفة الدينية في الأمثال الكوردية، حاولت هذه الرسالة عرض الأمثال التي تحمل هوية الدين الإسلامي،

عنوان الرسالة هو (الأمثال الكوردية في مرآة الفلسفة الدينية، دين الإسلام أنموذجًا)، مكونة من مدخل (تعريف عام) للمفاهيم وتعريف التراث والمثل الشعبي والفلسفة والفلسفة الدينية، الفصل الأول بعنوان (الدين وتأثيره على الأمثال)، عرضنا فيه مجموعة من المسائل مثل (الإيمان بالله، علاقة الإنسان مع الله، الصفات الإلهية)، أما الفصل الثاني، وهو الجانب التطبيقي وعنوانه (مقدسات الدين الإسلامي وانعكاسها في الأمثال الكوردية)، ومكون من مسائل مثل: (الأنبياء والصالحون، المواقع الدينية، الواجبات والأحكام الدينية)، بعد هذا كله عرضنا أم النتائج التي توصلنا إليها في دراستنا، ثم قائمة بالمصادر المعتمدة في الرسالة.

الكلمات الدالة: *الأدب التراثي، الأمثال، الفلسفة، الفلسفة الدينية، الدين الإسلامي.*

Kurdish Proverbs in the Mirror of Philosophy of Religion

Abstract

Kurds are better known for their rich folklore. Any aspect on the Kurdish lifestyle is reflected on their folklore; such reflections might be seen in lyrics, stories, myths, and proverbs. The folkloric literature which is the reflecting mirror of human's life, has carried the duties, activities, joys, and sadnesses of that nation in its heart. It transfers them from one generation to the next.

After the emergence of Islam religion, the Kurds embraced the new religion as other nations did. If literature is the mirror of the society, certainly the merging of Islam religion and Kurdish society has reflected in the Kurdish folklore. What is focused on in this study is the reflection of the philosophy of religion within the Kurdish proverbs. This research tries to identify those proverbs that have a religious identity.

The title of this paper is (Kurdish Proverbs in the Mirror of Philosophy of Religion-Islam Religion as an Example). It consists of an introduction and two major chapters. In the introduction, a general overview for the concept and definition of folklore, proverbs, philosophy, and philosophy of religion is shown. Moreover, the first chapter is entitled the philosophy of religion and its impacts on proverbs. In this chapter, several topics are discussed such as (Believing in God, The relation between God and human beings, The divine attributes of God). While in the second chapter, the practical aspects are identified. This chapter is entitled (The sanctities of Islam religion: its reflection in Kurdish proverbs). It consists of several sections such as (The prophets and pious people, Religious places, The religious rulings and commands). Additionally, the concluding points of the study are presented. Finally, the used references are listed.

Key Words*: Folkloric Literature, Proverbs, Philosophy, Philosophy of Religion, Islam Religion.*